

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

İBNİ HALDUN'UN HUKUK SOSYOLOJİSİNE KATKILARI

Firdevs OKATAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Murat TUMAY

Konya-2016

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Firdevs Okatan
	Numarası	124234002002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisine Katkıları	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Firdevs Okatan

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Firdevs Okatan		
	Numarası	124234002002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku/Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Murat TUMAY		
Tezin Adı	İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisi'ne Katkıları			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisi'ne Katkıları" başlıklı bu çalışma .22.../02.../2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Yrd. Doç. Dr. Murat TUMAY	Danışman	
Prof. Dr. Reyhan SUNAY	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Ali Tarkan GÜMÜŞ	Üye	

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Firdevs Okatan
	Numarası	124234002002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku/Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Murat TUMAY
Tezin Adı	İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisine Katkıları	

ÖZET

İbni Haldun, çalıştığı ve eserlerinde yer verdiği ana odak noktalarıyla Tarih Felsefesi ve Siyaset Sosyolojisi'nin öncülerinden kabul edilmektedir. Özellikle Mukaddime adlı eserinde pek çok çeşitli konuya dağınık ve belli bir sistematik benimsemeksizin yer vermiş olması dolayısıyla birbirinden farklı disiplinlerden çalışmaların değindiği bir düşünür olma ünvanını taşımaktadır.

Aristo'dan sonra gerek doğuda gerekse batıda yapılan tartışmaların yönü topluma dönük olmaktan uzaktı. Genel olarak belirli felsefik prensipler çerçevesinde ve çizilmiş devlet modellerinin hangisinin daha iyi olduğunun tartışılması şeklinde bir takım adımlar atılmaktaydı. Bütün bu tartışmaların yanında toplumu özü itibarıyla incelemek, araştırmak; sosyal gerçekliğin altında yatan nedenleri tartışmaktan uzak durulmuştur. Devlet ve toplum ile ilgili çalışmalarıyla tanınan İbni Haldun, sosyal hayat şartlarının getirdiği toplumsal farklılıkların siyasete ve devlete yansımaları ele almıştır.

İbn Haldun Hukuk Sosyolojisi bağlamında kabul edebileceğimiz görüşlerini, toplumun değişen dinamiklerinin devlete, hukuka ve siyasi yaşama etkilerinden yola çıkarak ortaya atmıştır. Ona göre, toplumların yapısı ve özellikleri devlet yapısına ve özelliklerine etkide bulunmaktadır. Ayrıca kendi ürettiği “umran ilmi” ve “asabiyet” gibi kavramlarla Hukuk Sosyolojisi ilminin ortaya çıkışında öncü olmuştur.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Firdevs Okatan		
	Numarası	124234002002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku/Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Murat TUMAY		
Tezin İngilizce Adı		Ibn Khaldun's Contributions to Sociology of Law		

SUMMARY

Ibn Khaldun is accepted as a pioneer in Philosophy of History and Political Sociology by the focus of his works and artifacts. He has the superscription as the most popular philosopher in different disciplinary areas because of his studies on many different topics which are scattered and without a certain systematic in his book Muqaddimah.

After Aristotle in both east and west, the direction of the discussions was far from facing society. In general, a number of steps within the framework of certain philosophical principles and discussions on which of the state and drawn models are better had been taken. Besides all these discussions it was avoided to discuss the underlying causes of social reality and to examine and investigate the society. Ibn Khaldun, who is known for his work related to the state and society has addressed the reflection of social living conditions to the politics and the states.

Ibn Khaldun's opinions that we can accept in the context of Sociology of Law were based on the idea of the society's changing dynamics effects the government, and the political life. According to him, society has an impact on the structure and properties of the state and its properties. In addition, he became the pioneer in establishing Sociology of Law.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	1
GİRİŞ.....	2
Birinci Bölüm	2
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İBNİ HALDUN	2
I. HUKUK VE SOSYOLOJİ HAKKINDA	2
A. GENEL OLARAK HUKUK.....	2
B. GENEL OLARAK SOSYOLOJİ.....	6
II. HUKUK SOSYOLOJİSİ HAKKINDA.....	9
A. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN TANIMI VE KONUSU.....	10
B. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN BÖLÜMLERİ	20
1. Pratik Hukuk Sosyolojisi	20
2. Teorik Hukuk Sosyolojisinin Bölümleri	21
a. Sistematik Hukuk Sosyolojisi	21
b. Hukuki Tipoloji	22
c. Jenetik Hukuk Sosyolojisi.....	23
C. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN DİĞER ALANLARLA İLİŞKİSİ.....	24
1. Dogmatik Hukuk Bilimi	26
2. Hukuk Felsefesi.....	28
III. İBNİ HALDUN HAKKINDA	29
A. GENEL OLARAK	29
B. İBNİ HALDUN'UN HAYATI.....	32
İkinci Bölüm.....	35
İBNİ HALDUN'UN HUKUK SOSYOLOJİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ .35	
I. GENEL OLARAK	35
A. MUKADDİME HAKKINDA	36
B. MUKADDİME'DE KULLANILAN HUKUK SOSYOLOJİSİNE DAİR TEMEL KAVRAMLAR	37
1. Umran	37
2. Bedevilik ve Hadarilik (Medenilik)	39

3. Asabiyet.....	40
a. Nesep Asabiyeti.....	44
b. Sebep Asabiyeti.....	45
II. İBNİ HALDUN'UN TOPLUM VE DEVLET ANLAYIŞI.....	45
A. İBNİ HALDUN'UN TOPLUM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	48
1. Bedevi Hayatın Toplum Üzerindeki Etkileri.....	51
2. Yerleşik Hayatın Toplum Üzerindeki Etkileri.....	54
3. Tarihin Toplum ve Hukuk Bakımından Önemi.....	56
B. İBNİ HALDUN'UN DEVLET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	58
1. Riyaset.....	64
2. Siyasi İktidar ve Siyaset Türleri.....	64
a. Akli Siyaset.....	67
b. Medeni Siyaset.....	67
c. Dini Siyaset.....	68
3. Devletlerin Ömrü.....	68
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	74

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Ed. :Editör

GDU : Güncel Dile Uyarlayan

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

vs.: Vesaire

Y. : Yıl

GİRİŞ

Sosyoloji 18. yüzyılda Felsefe'den ayrılmış olup, oldukça yeni bir bilim dalıdır. Hukuk Sosyolojisi'nin ise Sosyoloji'nin bir alt dalı olarak çalışmaya başlaması çok daha yakın bir tarihe tekabül etmektedir. Bu sebeple hem Sosyoloji hem de Hukuk Sosyolojisi içerik, metod ve konuları bakımından oldukça genç alanlardır.

Tezimize konu olan İbni Haldun, 14. yüzyılda yaşamış Tunus'lu bir düşünürdür. İbni Haldun, kaleme aldığı Mukaddime adlı eserinde tarih, felsefe, siyaset, hukuk gibi pek çok alana değinmiştir. Görüldüğü üzere kendisinden dört yüz yıl sonra çalışmalara başlamış alan hakkında İbni Haldun'un söyleyecek bir şeylerinin olması oldukça dikkate değerdir.

Tezimiz toplamda iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümümüzün başlığı "Hukuk Sosyolojisi'nin tanımı, Kapsamı ve İbni Haldun Hakkında" dır. Söz konusu ana başlık altında öncelikle Sosyoloji ve Hukuk Bilimlerine ilişkin giriş niteliğinde bilgiler verildikten sonra Hukuk Sosyolojisi'nin içeriği hakkında genel, tanıtıcı bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır. Ardından ikinci bölümde düşünürümüz İbn Haldun'un hayatı, kişiliği ve çalışmalarına değinmeye gayret göstereceğiz.

Tezimizin "İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisi Hakkındaki Görüşleri" başlıklı ikinci bölümünde ise; İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisi'ne sunduğu katkıları inceleyeceğiz. Bu bölümde özellikle, toplum ve devlete yönelik ortaya koyduğu bir takım sınıflandırmalar ve tespitler göz önünde bulundurularak, İbni Haldun'un görüşlerinde Hukuk Sosyolojisinin izlerini takip edeceğiz.

Birinci Bölüm

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İBNİ HALDUN HAKKINDA

I. HUKUK VE SOSYOLOJİ HAKKINDA

İnsanı ele alan pek çok bilim dalı söz konusudur. Kendisini oluşturan madde ve parçalar bakımından fiziğe, biyolojiye, soyut boyutu bakımından psikolojiye konu olan insan, toplumun bir parçası olması bakımından da sosyolojiye konu olmaktadır¹.

Sosyoloji açısından hukuk; insanların birbirleriyle barış içinde yaşadıkları, düzeni ifade etmektedir. Bu açıdan incelenecek olursa hukuk kesinlikle, tek bir bireyde veya birlik ve barış halinde olmayan bir toplulukta söz konusu olamayacaktır². Hukuk; sosyolojik açıdan, sosyal bir olgu olarak kabul edilir³.

Hukuk, içinde bulunduğu toplumun her şeyinden etkilenirken, bu sebeple toplumu inceleyen bir bilim olan sosyolojinin de hukuk adına söyleyecek bir şeylerinin olması gayet doğaldır⁴.

Hukuk normları ele alırken, sosyoloji ise olguları ele almaktadır. Bu hususta normlarla ilgilenen hukukun olgularla ilgilenmesi ve de olgularla ilgilenen sosyolojinin normlarla ilgilenmesi eleştirilmektedir⁵.

A. GENEL OLARAK HUKUK

¹ TOPÇUOĞLU, Hamide, **Hukuk Sosyolojisi (Sosyoloji Açısından Hukuk)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 174, Üçüncü Baskı, Cezaevi Matbaası, İstanbul, 1969, s. 126

² TOPÇUOĞLU, s. 191.

³ BAL, Hüseyin, **Hukuk Sosyolojisi**, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, s.36.

⁴ TOPÇUOĞLU, s. 139.

⁵ TOPÇUOĞLU, s. 128.

Günümüz itibariyle bakacak olursak hukukun net tanımı, kapsamı ve ideal hukukun özellikleri hususlarında bir fikir birliği sağlanmış değildir. Hukuk bir yandan toplumsal gerçeklik ve yapıdan etkilenerek gelişirken diğer yandan da toplumdaki değişikliklerden etkilenerek gelişmesini sürdürmektedir⁶.

Herkes tarafından üzerinde uzlaşmış bir hukuk tanımı ortaya koymak mümkün değildir, çünkü Sosyal bilimlere ait olan Hukuk, Doğa bilimlerinde olduğu gibi kesin yargılara varılabilecek bir alan değildir. Doğa bilimlerinde ulaşılan kesin bilgiler zamana veya çeşitli etkenlere göre değişiklik göstermezken Sosyal Bilimler’de yer ve zaman unsurları varılan sonuçlarda önemli değişikliklere yol açabilmektedir⁷.

Hukukun, toplumsal davranış ve olaylarla çok önemli bağlantıları söz konusudur. Hukuk normları, bir toplumdaki bireyleri belirli konularda sınırlandırarak veya engelleyerek belirli davranış kalıpları içinde hareket etmeye zorlamak suretiyle toplumun davranışları üzerinde etkide bulunmaktadır. Bir başka açıdan bakacak olursak da, hukuk kuralları belli bir toplumun davranış ve hayat tarzına göre şekillenmektedir. Başka bir deyişle hukuk toplum üzerinde hem neden, hem de sonuç etkisi doğurmaktadır⁸.

Hukuk sistemleri arasındaki farklılıkları ele alırken en önemli hususlardan biri, zamana ve mekâna göre değişiklikler arz eden dış etkenlerin göz önünde bulundurulmasıdır. Farklı iklim ve hayat koşulları farklı medeniyetleri, farklı medeniyetler farklı gelenekleri ve inanışları ve nihayet tüm bunlar farklı hukuk sistemlerini meydana getirmektedirler⁹.

⁶ IŞIKTAÇ, Yasemin; KOLOŞ, Umut, **Hukuk Sosyolojisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 137-138.

⁷ ÖKTEM, Niyazi; TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi, **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 249.

⁸ TOPÇUOĞLU, s. 135-136.

⁹ TOPÇUOĞLU, s. 137.

Hukuk kurallarının öğrenilmesi, örf, adet ve gelenek gibi kuralların yazılı hale getirilerek hukuk kurallarına dönüşmesi sonrasında, söz konusu kuralların ve içeriklerinin, detaylarının öğrenilmesi ihtiyacından doğmuştur¹⁰.

Topçuoğlu'na göre iki tarafça uzlaşılabilir hukuk tanımı şu şekilde olmalıdır: *“Hukuk, bir toplumda, müsbet bir değer (adaletin) tecellisi sayılan, ve tahakkukları fiili bir sosyal teminat ile sağlanmış olan davranış kaideleri demektir.”*¹¹

Hukuk kurallarına uyulmamasının yaptırımı olan müeyyideler devlet tarafından yerine getirilmektedir. Fakat, henüz devlet düzeninin oluşmadığı dönemlerde de toplumu yöneten bir takım kurallar söz konusuydu. Söz konusu kurallara uyulmamasının yaptırımı ise toplumsal zorlamaydı.

Hukuk kuralları içgüdüsel olarak ortaya çıkmış kurallar değildir. Yine aynı şekilde söz konusu kurallara uymayan bir birey içgüdüleriyle değil aklıyla hareket etmektedir. İşte insanlar düşünme ve konuşma kabiliyetleri sayesinde hayvanlardan farklı olarak kendi oluşturdukları kurallarla kendilerini bağlamaktadırlar¹².

Hukuk kurallarını örf, adet, ahlak, din gibi diğer kurallardan ayıran en önemli unsur devlet kurumunun mevcudiyetidir. Devletin etkisinin hukukun yaptırım gücünü ve zorlayıcılığını artırdığını ifade etmek mümkündür. Yargılama evresi, hukuksal davranışla hukuksal olmayan davranışın ayırt edilmesi anlamında oldukça önemli bir evredir¹³.

Hukuk kurallarının kökeni dini kurallara dayanmaktadır. Bu durum oldukça makuldür. Neticede otoriter devletler ortaya çıkmadan önce bireylerin birlik ve düzen

¹⁰ TOPÇUOĞLU, s. 139-140.

¹¹ TOPÇUOĞLU, s. 182.

¹² ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 252.

¹³ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 255-259.

içinde hareket etmelerini sağlayacak kuralların üstün bir güce dayandırılması pratik bir ihtiyacın gereğidir¹⁴.

Bireysel sorumluluk, birey bilincinin gelişmesi hukuk kurallarının ilahi güce dayandırılmasından vazgeçildiği dönemlere tekabül etmektedir. Dini kaynaklara dayandırılmayan hukuk kuralları netice itibariyle toplum üzerinde eski baskı ve otoritesini koruyamayacağı için bireylerin kendi davranışları dolayısıyla bireysel olarak sorumlu oldukları döneme geçilmiştir¹⁵.

Mülkiyet; Arapça'dan dilimize geçmiş bir kelime olmakla birlikte bir şey üzerinde sahip olunan tasarruf hakkını ifade etmekle birlikte saltanat anlamında da kullanılmaktadır¹⁶. Ekonomik faktörler toplum halinde yaşayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda oldukça önemli bir unsur olarak rol oynamaktadır¹⁷.

Hukuk kurallarının, toplumun dinamiklerine uygun olup olmadığının başlı başına bir bilim dalı tarafından araştırılması gerekliliği çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bunun yerine kanun hükümlerinin tatbik edilememesi “toplumun örf ve adet kurallarına aykırı olması”, “ülkenin içinde bulunduğu hal ve koşullara uygun olmaması” gibi bir takım genel sebeplerle gerekçelendirilmektedir¹⁸.

Toplumsal gerçeklik, insanların toplum halinde yaşamasının sonucu olarak ortaya çıkan tüm olay ve olguları ifade eden bir kavramdır¹⁹. Hukukun toplumsal gerçeklikle örtüşmesinin gerekliliğiyle birlikte, hukuk toplumun yararına hareket

¹⁴ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 265.

¹⁵ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 266.

¹⁶ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 270.

¹⁷ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 143.

¹⁸ TOPÇUOĞLU, s. 120.

¹⁹ GÜRKAN, Ülker, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Yedinci Baskı, Ankara 2013, s. 13.

etmelidir. Başka bir deyişle hukuk topluma faydalı olmayı başarabildiği ölçüde toplumsal barış ve düzenin sağlanması garanti edilmiş olacaktır²⁰.

Hukuk kuralları tek başlarına toplumun düzenini sağlayan kuralları oluşturamamaktadır. Söz konusu işlevi üstlenen diğer bazı kurumlar da söz konusudur.²¹

B. GENEL OLARAK SOSYOLOJİ

Herbert Spencer bilgiyi çeşitlere ayırmaktadır. Adi bilgi, insanların günlük hayatlarında kullandıkları, herhangi bir bilimsel temele dayanmayan bilgiye denmektedir. İlmî bilgi ise; objektif, doğruluğunun kanıtlanması için belirli metotlar kullanılmış bilgiye denmektedir. Son olarak da, felsefi bilgi vardır²².

“Gündelik bilgi” (bilimsel olarak kanıtlanmamış, adi bilgi), insanoğlunun sezgileriyle veya sağduyusuyla ulaştığı bilgidir ve çoğunlukla toplumsal yaşamlarını sürdürürken büyük faydalar sağlamaktadır. Fakat zamanla söz konusu bilgilerin güvenilirliği ve gerçekten fayda sağlayıp sağlamadığının tespiti için bilimsel yöntemlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır²³. İnsanoğlu maddi ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde yaşam, ölüm, varlık, yokluk üzerine bir takım soyut konularda düşünmeye yönelmiştir. Bütün bu düşünme pratikleri felsefenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 17. yüzyıla değin tüm bilimler Felsefe'nin bünyesinde yer almaktayken, bu dönemden itibaren her biri teker teker Felsefe'den ayrılmaya başlamış ve ayrı birer alan olarak devam etmişlerdir. Ayrılmanın öncelikli ve en önemli sebeplerinden biri söz konusu alanların belirli inceleme alanlarına sahip olmaları diğeri ise söz konusu incelemeler için gerekli yöntem ve metotları oluşturmuş olmalarıdır. Felsefeden ayrılan son bilimler Psikoloji ve Sosyoloji olmuştur²⁴.

²⁰ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 155.

²¹ WAGNER, Peter, **Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 172-175.

²² TOPÇUOĞLU, s. 118, 122

²³ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 1-2.

²⁴ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 3-4.

Toplumlar zaman içinde; büyür, küçülür, zayıflar veya güçlenir²⁵.

18. yüzyılda temelleri atılmış olan Sosyoloji'nin günümüzde pek çok özel dalı bulunmaktadır. Bunlar; “köy, kent, eğitim, edebiyat, din, ahlak, siyaset, iktisat, hukuk...”dır²⁶. Sosyoloji bilimini ilk kuran , ismini veren Auguste Comte (1798-1953) olarak kabul edilmektedir²⁷.

Işıktaç ve Koloş'un toplumsal hayatta yer alan bireylere yönelik “ ısınmaya çalışan kirpi” benzetmesi söz konusudur. Isınmak için bir birbirine yakın duran karpiler öyle iyi bir denge kurmalıdırlar ki birbirlerine fazla yaklaşarak birbirlerinin canını yakmasınlar. Gerçekten toplumsal hayatta dengeyi kurabilmek o kadar güçtür ki bu dengeyi kusursuz şekilde gerçekleştirecek bir hukuka ihtiyaç vardır²⁸.

Toplumsal yaşamın mantığı her bir bireyin kendilerine çizilen sınırlar içinde hareket ettiği; eğer ki söz konusu yaşamda karşı çıktıkları her hangi bir unsur mevcut ise de bu duruma toplumsal kurallar çerçevesinde karşı çıktıkları bir sistemdir²⁹.

Sosyoloji; kullandığı yöntemler ve izlediği metotlar bakımından doğa bilimlerine yakın bir konumda bulunsa dahi, tarihten ayrı şekilde ele alınması mümkün olamayacaktır. Aksi takdirde elde edilen verilerin tutarlılığı zarar görmüş olacaktır³⁰.

²⁵ TOPÇUOĞLU, s. 213.

²⁶ SWINGEWOOD, Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akinhay, Agora kitaplığı, İstanbul 2009, s. 5; GÜRKAN, **Hukuk sosyolojisine Giriş**, s. 12.

²⁷ SATI EL-HUSRİ, **İbn Haldun Üzerine Araştırmalar**, Çev:Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 107.

²⁸ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 146.

²⁹ ÖZCAN, Mehmet Tefik, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.1.

³⁰ GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel bir Giriş**, Çev. Ülgen Yıldız Battal, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013, s. 147.

Sosyoloji’de toplumun temel yapıtaşı olan insan, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumun çeşitli özelliklerini de kendisinde barındırmaktadır. Sosyal norm; olması gereken davranış örneklerine denilmektedir³¹.

Tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi Sosyoloji’de de verilerin çokluğu ve zaman içinde değişiklikler göstermesi dolayısıyla kavramlar üzerinde uzlaşmış tanımlara ve ortak yargılara ulaşmak pek mümkün değildir³².

Bir insanın bir günlük ihtiyacının karşılanmasında dahi pek çok farklı kişinin emeği söz konusudur. Bunun dışında dünyadaki pek çok dış etken de güvenlik, barınma gibi ihtiyaçlar için insanların bir arada yaşamasını gerekli kılmaktadır. Başka bir deyişle insanoğlu bir arada yaşamaya muhtaç bir varlıktır³³.

Öktem ve Türkbağ’ın yapmış oldukları Sosyoloji tanımına burada yer vermekte fayda vardır: “*Kanımızca Sosyoloji akıl aracılığıyla bir araya gelen insanın kurmuş olduğu toplum içinde oluşan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Bireyin diğerleriyle olan ilişkileri, bu ilişkilerin ve oluşturulan kurallar sosyolojinin inceleme alanı içine girer. İnsan biyolojik, psikolojik, fizik, vs. yapısından dış görünüşüne kadar kompleks bir bütün olduğuna göre, sosyolojinin inceleme alanları çok geniştir.*”³⁴

İnsanlar da tıpkı pek çok hayvan gibi bir arada yaşamaktadır. Bir arada yaşamak hayvanlar âlemi açısından içgüdüsel bir olay iken insanlar akıl yoluyla bir arada yaşamanın kendileri için en doğrusu olduğunun tespitini yapmışlardır. İnsanların bir arada yaşamalarının kendi kararları doğrultusunda gerçekleştiğinden yola çıkarak, toplumun bir “*düşünceler organizması*” veya bir “*kolektif bilinç*” olduğunu ifade etmek mümkün olacaktır³⁵.

³¹ REHBINDER, Manfred, **Hukuk Sosyolojisi**, Çev. İlyas Doğan, Hilal Kafkas, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015,s. 43, 58.

³² ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 238, 239.

³³ TOPÇUOĞLU,s. 332.

³⁴ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 239.

³⁵ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 241.

Tarih öncesi dönemlerde bireylerin bir araya gelerek topluluk oluşturdukları, topluluk halinde yaşadıklarına dair herhangi bir şüphe bulunmamakla birlikte topluluk halinde yaşamaya başlamalarının tam olarak nasıl gerçekleştiği, ilk olarak ne zaman başladığı gibi hususlar ortaya konamamıştır. İnsanların topluluk halinde yaşaması yalnızca fiziksel veya maddi bir takım sebeplerden ileri gelmemektedir. Aynı zamanda düşünen ve duygulara sahip bir varlık olan insanın sahip olduğu soyut özellikleri de onun topluluk halinde yaşamasında etken olarak yer almaktadır³⁶.

Sosyoloji, toplumları ve toplumların başlarından geçen olayları ve değişimleri inceleyip, birtakım özellikler ortaya koyan, çeşitli sınıflandırmalar ve tespitlerde bulunan bir bilim dalıdır³⁷.

Sosyolojinin ilk safhalarında hukuka karşı olumsuz bir bakış açısı söz konusuydu. Hukuk iktidar lehine hareket eden, topluma fayda sağlamak hususunda herhangi bir fonksiyonu bulunmayan bir yapılanma olarak kabul ediliyordu. İkinci safhada ise hukuk toplumların değişime uğrayan ve tamamlanan hayatlarında tabi oldukları kurallar olarak kabul görmeye başladı. Söz konusu değişimler savaşlar ve mücadeleler sonucu oluşan yeni topluluklara işaret etmektedir. Üçüncü safhada ise, hukukta insan iradesinin ve aklının oynadığı rolün önemi kavranmaya başlamıştır. Son safha olan dördüncü safhada hukuk, artık sosyal olayların etkisi ve tesiri altında ele alınmaktadır³⁸.

II. HUKUK SOSYOLOJİSİ HAKKINDA

Hukuk kuralları sosyal hayatın düzenini sağlayan kurallardır. Hukuk kurallarının; içinde bulunduğu topluma uygun olup olmadığı, toplumun gerçeklikleri ve dinamikleri ile uyuşup uyuşmadığının tespiti için hukuk sosyolojisinin derlediği

³⁶ BALI, Ali Şafak, **Hukuk Tanım, Kavram, İşlev ve Nitelik Sorunları**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 36, 40

³⁷ GÜRKAN, Ülker, Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1967-24-01-04/AUHF-1967-24-01-04-Gurkan.pdf>, Erişim tarihi: 29.11.2014, saat: 13:49, s. 229, GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji**, Haz. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 38-39.

³⁸ TOPÇUOĞLU, s. 99-102.

verilere ihtiyaç olacağı aşikârdır³⁹. Hukuk kurallarının gerçek hayatla arasındaki bağı kuracak olan Hukuk Sosyolojisi'dir. Yine Hukuk Sosyolojisi toplumu en doğru şekliyle tanımamıza imkân verdiği için topluma yön verecek en doğru hukuk kurallarının ortaya konması hususunda hukuka yol gösterecektir⁴⁰.

A. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN TANIMI VE KONUSU

Hukuk Sosyolojisi yaklaşık olarak 110-120 yıllık bir geçmişe sahip olmakla birlikte "Hukuk Sosyolojisi" terimini ilk kez kullanmış olan düşünür İtalyan düşünür Dionisio Anzilotti'dir⁴¹. Sosyolojiye adını veren düşünür Auguste Comte iken Hukuk Sosyolojisine adını vermiş düşünür İtalyan Hukukçu Dionisio Anzilotti'dir. "Filosofia del Dritto e la Sociologia" adlı 1892'de yayımlanmış eserinde "Sociologia juridica" olarak yer verdiği Hukuk Sosyolojisinin hukuki olayları deney ve gözleme dayalı olarak inceleyecek olan alan olarak ifade etmiştir⁴².

Gurvitch'e göre Hukuk Sosyolojisi'nin oldukça geç gelişim göstermesinin sebebi; Hukuk ile Sosyoloji arasında Hukuk Sosyolojisi'ne duyulan ihtiyaç ve sağlayacağı faydalar hususunda yaşanan anlaşmazlıklardır⁴³.

Bir toplulukta yaşayan bireyler arasındaki her türlü münasebet, olumlu olmayabileceği gibi; her münasebetten doğan durumlar da hukuki bir anlam ifade edemeyebilir. Söz konusu münasebetlerin bir kısmı yalnızca örf, adet ve ahlak kurallarıyla ilişkilendirilebilirler⁴⁴.

Tıpkı din, ahlak, örf ve adet kuralları gibi hukuk kuralları da içinde bulunduğu toplumun özelliklerini yansıtmaktadır⁴⁵. Örneğin ilkel toplumlarda

³⁹ TOPÇUOĞLU, s. 144.

⁴⁰ TOPÇUOĞLU, s. 149.

⁴¹ TOPÇUOĞLU, s. 3, 165.

⁴² GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 33.

⁴³ GURVITCH, Georges, Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri, Çev. Hamide Topçuoğlu, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 1949, C. 6, S. 2-4, s. 222.

⁴⁴ TOPÇUOĞLU, s. 193.

⁴⁵ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 14.

karşılaşılan kolektif mülkiyet anlayışı, toprağın kutsal kabul edilişi ve bireyselleşmenin ön planda olmaması gibi sebeplerle toprak mülkiyetinin bireylere özgülenebileceği düşünülemezdi. Söz konusu durumu somutlaştırmak adına şu örnek verilebilir; Avrupalılar yerlilere, para teklif ederek topraklarını satın almak istemişler ancak yerliler söz konusu teklifin topraklarına Avrupalıları kabul etmek için sunulduğunu zannederek kabul etmişlerdir. Daha sonra Avrupalılar, yerlilerden toprakları terk etmelerini istediklerinde; yerliler kutsal kabul ettikleri topraklar için savaşmışlardır. Söz konusu örnek iki ayrı toplumun farklılıklarının neden olabileceği sonuçları gözler önüne sermektedir⁴⁶.

Hukuk kurallarının ortaya konulmasının doğrudan kanun koyucuyla ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Çünkü sürekli değişim halinde olan toplumlarda bazen öyle gelişmeler yaşanır ki, bu durumu düzenleyen herhangi bir hukuk kuralı bulunmayabilir hatta mevcut hükümler söz konusu durumu yasaklamış dahi olabilir. Fakat toplum o kadar güçlüdür ki hiçbir kanun bu gücün önünde duramaz. İşte bu şekilde aniden ortaya çıkan, toplumsal düzene etki eden hukuk da Hukuk sosyolojisinin inceleme alanına girmektedir⁴⁷.

Günümüze gelinceye dek Hukuk İlmi çok çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Kamu Hukuku, Ceza Hukuku, Tüketici Hukuku, Medeni Hukuk gibi. Peki bütün bu özelleştirilmiş hukuk alanlarının yanında halen bir Hukuk Sosyolojisine ihtiyaç bulunmakta mıdır yoksa Hukuk Sosyolojisi yalnızca eskiden var olan bir alanın adı mıdır? Evet, kesinlikle Hukuk Sosyolojisine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç da Hukuk ve toplum var olduğu müddetçe devam edecektir. Günümüz itibariyle Hukuk İlminin varlığının Hukuk Sosyolojisini gereksiz kıldığı fikrinden hareketle hukuk Sosyolojisine karşı çıkan görüşler çürütülmüş ve ortadan kaybolmuşlardır⁴⁸.

⁴⁶ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 15.

⁴⁷ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 29.

⁴⁸ TIMASHEFF, Nicholas S., **An Introduction to the Sociology of Law**, , Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), U.S.A., 2009, s. 23.

Hukuk kurallarının oluşturulmasında toplumsal olguların da göz önünde bulundurulması gerektiği inancı Avrupa'da Aydınlanma Çağı olarak da adlandırılan 17. Yüzyılda itibaren gerçekleşmiştir⁴⁹.

Hukuk Sosyolojisi, yalnızca yazılı hukuk kurallarını yüzeysel şekilde, olduğu gibi ele almayı söz konusu kurallarının özüne inerek, onların toplum içindeki etkilerini ve tesirlerini derinlikli olarak analiz etmektedir⁵⁰.

Hukuk Sosyolojisi'nin ideal şekilde işleyebilmesi için hukukçularla sosyologların hukukun ne olduğu hususunda fikir birliği yapmaları gerekmektedir. Söz konusu gereklilik Hukuk Sosyolojisinin tespit ve gözlemlerinde doğru hareket edebilmesi ve doğru kararlar alabilmesinin önünü açacaktır⁵¹.

Hukukun, toplumun değişmesinde öncülük etmesi diğer başka bir takım faktörlere de bağlıdır. Toplumun söz konusu değişikliği benimsemekteki istekliliğinin yanı sıra siyasi iktidarın değişikliği ele alış biçim veya yargı organ ve mensuplarının söz konusu değişikliğe kendilerini adapte edebilmeleri oldukça önemli hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁵².

Hukuk hükümleriyle toplumun paralel gelişme göstermesi, benzer bir süreçte ilerlemesi her daim söz konusu değildir. Bazen hukuk kuralları toplumsal gelişmenin arkasında kalarak topluma ayak uyduramazken bazen de toplumun mevcut durumunun çok ötesinde oluşturulan hukuk kuralları toplumun ayak uydurmasını güçleştirmektedir⁵³.

Hukukun var olabilmesi için bir toplum da var olmalıdır. Toplumun dinamiklerinden etkilenen hukuk, onun düzen, barış ve huzur içinde olabilmesi gayesini taşımaktadır. Fakat bazen iktidar, otoritesini mutlaklaştırabilmek adına toplum üzerinde baskı kurmaya, hukuk kurallarını baskı aracı olarak kullanmaya

⁴⁹ ÖZCAN, s. 5.

⁵⁰ TOPÇUOĞLU, s.150.

⁵¹ TOPÇUOĞLU, s. 180.

⁵² ÖZCAN, s. 219.

⁵³ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 29.

başlayabilir. Toplumun refahından ziyade itaatini ön planda tutmaya başlayabilir bu durumda toplumun tepkisine yol açar. Bu anlamda hukukun, hem toplum tarafından zorlanan hem de toplumu zorlayan bir kurum olabildiğini görmekteyiz⁵⁴.

Hukukun herhangi bir toplumdaki fonksiyonunun tespit edilebilmesi için hem hukuku yapan kimselerin hem de o toplumdaki bireylerin çok iyi analiz edilmiş olması gerekmektedir⁵⁵.

Topçuoğlu, hukukun yüzlerce yıllık çabalar ve metotlar yoluyla sistemleştirilmiş olmasının, onun Sosyoloji gibi başka ilim dalları tarafından da farklı açılardan ele alınmasını gereksiz gören kesimleri haksızlık yaptıkları konusunda eleştirmektedir⁵⁶. Hukuk Sosyolojisi esas itibarıyla; “değer” kavramının tanımı, değerlerin kaynağı, değer türleri ve değerler arası ilişkileri inceleyen “Değerler Sosyolojisi”nin bir dalıdır⁵⁷.

Hukuk biliminin daha iyi ve doğru sonuçlar verecek olan “*teknik metotlar*”a olan ihtiyacı Hukuk Sosyolojisi biliminin ortaya çıkışını ve gelişmesini sağlamıştır⁵⁸. Hukuk Sosyolojisi gözlemler ve incelemeler yapar ve bunların sonucunda bazı tahminler ortaya koyar, işte Hukuk da ortaya çıkan bu bilgileri ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirir ve kullanır⁵⁹.

Hukuk Sosyolojisi esasen, kuramsal gerçekler ortaya koymayı amaç edinmiş, bunun için de kurallar ortaya koymak yerine, var olmuş veya var olan kuralları inceleyip, araştıran bir bilim dalıdır⁶⁰. Hukuk Sosyolojisi, toplumu ilgilendiren

⁵⁴ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 140.

⁵⁵ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 141.

⁵⁶ TOPÇUOĞLU, s. 4.

⁵⁷ TOPÇUOĞLU, s. 5.

⁵⁸ TOPÇUOĞLU, s. 91.

⁵⁹ TOPÇUOĞLU, s. 94.

⁶⁰ TOPÇUOĞLU, s. 93.

olayları bilim adamlarının doğayı incelerken kullandıkları sebep sonuç ilişkisi gibi bazı yöntemlerden faydalanarak açıklamaya çalışmalarının bir ürünüdür⁶¹.

Hukuk Sosyolojisi ile ilgili en önemli sorulardan biri: “*Hukuki normların varlığı bireylerin davranışlarına hangi oranda yansımaktadır?*” Bir bireyin davranışlarında başlı başına hukuka uygun davranma bilincinin olmadığını görmekteyiz. Hukuk kurallarına itaat çoğu zaman dini kurallara itaat etmekteki gibi geleneksel bir bağlılıkla gerçekleşmektedir. Buradan da hukuk kurallarının kökenine inmenin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır⁶².

Hukuk Sosyolojisi, kendi çerçevesini çizerken, diğer dallardan tamamen uzaklaşmamış, alanına giren hususların tespiti açısından yan alanları da takibe devam etmiştir. Hukuk Sosyolojisinin kuruluşundan bu yana, yeni bir takım Sosyoloji alanları da ortaya çıkmıştır. Söz konusu alanlar zaman içinde Hukuk Sosyolojisi’nin alanının da daralmasına neden olmuşlardır. Örneğin Siyasi Sosyoloji, Kamu Hukuku alanında pek çok konuyu kendi bünyesine katmıştır⁶³. Yine Sosyoloji ve Sosyal Felsefe alanlarının birbiri ile iç içe geçmiş olması dolayısıyla, Toplum ve Siyaset Felsefesi ve Hukuk Felsefesi gibi alanların Hukuk Sosyolojisinin alanına giren hususlarla ilgilendiği görülmektedir⁶⁴.

Hukuk Sosyolojisi’nin ele aldığı hususlar yalnızca “*yaşayan hukuk*” adı verilen kısmı kapsamaktadır. Örneğin, topluma uygulanması mümkün olmayan hukuk kurallarının Hukuk Sosyolojisi kapsamında incelenmesi pratikte bir fayda sağlamayacaktır⁶⁵. Doktrin de, hukuk kurallarını şekillendirmede katkı sağladığı müddetçe yaşayan hukuka dair söz söylediği için Hukuk Sosyolojisi’nin kapsamında kabul edilecektir. Burada doktrinin mevcut bir hukuk kuralını gelecekte farklı bir hukuk kuralıyla değiştirme gücüne yönelik olarak, söz konusu özellik atfedilmiştir. Yine de doktrinin hukuk için asli bir kaynak olmadığını hatırlatmakta fayda

⁶¹ TOPÇUOĞLU, s. 96.

⁶² TOPÇUOĞLU, s. 107.

⁶³ TOPÇUOĞLU, s. 111-112.

⁶⁴ TOPÇUOĞLU, s. 112.

⁶⁵ TOPÇUOĞLU, s. 182.

olacaktır, zira hukuk doktrin var olduğu için ortaya çıkmamış, doktrin hukuk varlığının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır⁶⁶.

Hukuk Sosyolojisinin önemi günümüz mevzuatlarında yer alan, ancak bir türlü uygulanamayan hükümlere bakılarak anlaşılacaktır. Herhangi bir sorunun giderilmesi için, kanun metni hazırlanmadan evvel gerekli tüm geniş değerlendirme ve verilerin ele alınması gerekmektedir. İşte Hukuk Sosyolojisinin ortaya koyduğu veriler tam da bu noktada kanun koyucuya yol gösterecek niteliktedir. Fakat eğer gereken özen gösterilmeden kanun hükmü oluşturulursa, sorunlara çözüm getirmekten uzak hükmün “toplumsal yapıya” ve “toplumsal koşullara” uygun olmadığı ifade edilmekle yetinilecektir⁶⁷.

Hukuk Sosyolojisi, toplumlarda yer alan hukuk olgusunun kaynağını araştıran, hukukun ortaya çıkışını veya değişmesini etkileyen bir takım etkenleri (nüfus, din, fiziki etkenler, ahlak, örf ve adet ve ideolojik, ekonomik ve siyasal yapı gibi) inceleyen bir alandır⁶⁸.

Hukuk Sosyolojisi, Değerler Sosyolojisi içinde yer almaktadır⁶⁹. Hukuk Sosyolojisinin ışık tuttuğu alanları net bir şekilde ortaya koymak, Hukuk Sosyolojisinin yeri ve önemini iyi şekilde kavranması açısından oldukça önemlidir⁷⁰. Hukuk sosyolojisi terimi; hukuk kapsamında değerlendirdiğimiz bir takım davranış ve hareket biçimlerinin sosyolojik olarak incelenmesine karşılık gelmektedir⁷¹.

Topçuoğlu'nun Hukuk Sosyolojisi için yaptığı tanım şöyledir: “*Hukuku sosyal gerçeklik tetkikleri içine idhal eden, cemiyet gerçeğinin bir parçası olarak ele*

⁶⁶ TOPÇUOĞLU, s. 188.

⁶⁷ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 28.

⁶⁸ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 34.

⁶⁹ TOPÇUOĞLU, s. 112.

⁷⁰ TOPÇUOĞLU, s. 117.

⁷¹ TOPÇUOĞLU, s. 129.

alan, diğer sosyal vakıalarla olan münasebet ve irtibatları içinde inceleyen bir ilim dalı."⁷²

Sosyal gerçeklik kavramı; aslında insanın toplumun içinde yaşaması dolayısıyla karşılaşılan her türlü olay, duygu ve yansımaları kapsamaktadır. Başka bir deyişle sosyal gerçeklik olay veya normdan daha geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır⁷³.

Hukuk Sosyolojisi; hukukun toplumdaki yansımalarını ölçmeyi, toplumun düzenini sağlamak için oluşturduğu sistemin ne kadar işleyebildiğini gözlemlemeyi vazife edinmiştir⁷⁴. Topçuoğlu'nun Hukuk Sosyolojisi'ni ifade etmek için verdiği şu örnek oldukça dikkat çekicidir:"*Hukuk Sosyolojisi ise, - teşbih caizse-, tarafları, dava hükme bağlandıktan sonra da, takip eden, mahkeme kararının her iki taraf hakkındaki fiili neticelerinin neler olacağını, bu neticelerin, hukukun istihdaf ettiği gaye ile uygunluk arz edip etmediğini tesbit etmek isteyen metecessis bir müşahittir! O, hüküm ve kararlarda canlanan hukuk normlarının cemiyetin bütünü üzerindeki tesirlerini merak etmektedir. Hukuk Sosyolojisi, hukukun kanunnamelerde ve şerhlerdeki metinlerini okumayı değil, bilfiil cemiyet sahnesindeki rollerini seyretmeyi ister. O, hukuku, belirli cemiyetlerin, belirli tarihi anlarında, muayyen zümre ve tabakalara mensup şu veya bu hayat şartlarına tâbi insanların gerçek münasebetlerinin kaypaklığı ve giriftliği arasında yakalamak, bunlara hakikaten ne nispette müessir olduğunu ölçmek ister.*"⁷⁵

Işıқтаç ve Koloş'un Sosyoloji ve Hukuk Sosyolojisi tanımlamaları şu şekildedir: "*Sosyoloji: "İnsanların bir arada yaşamalarıyla, insanlar arası olanla ilgili bir teori, toplumsal süreçlerin ve toplumsal oluşumların bilimidir."* Hukuk Sosyolojisi: "*Hukuku, toplumsal gerçeklik içinde ve toplumsal yaşamın bir parçası olarak ele alarak diğer toplumsal olaylarla olan ilişkisi içinde inceler.*"⁷⁶

⁷² TOPÇUOĞLU, s.129.

⁷³ TOPÇUOĞLU, s. 131.

⁷⁴ TOPÇUOĞLU, s. 155.

⁷⁵ TOPÇUOĞLU, s. 155.

⁷⁶ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 30.

Hukuk Sosyolojisi, Sosyoloji ile benzer yöntemleri kullanmaktadır. Hukuk Sosyolojisi en geniş anlamıyla var olan hukuk kurallarının kaynaklarının araştırılması, hukuk kurallarının topluma katkısı ve uygulanacak bir hukuk kuralının toplum üzerinde ne gibi etkileri olacağını incelemektedir. Yine Hukuk Sosyolojisi hukuku kaynakları bakımından da ele alıp incelemektedir. Yazılı Hukuk kuralları dışında örf, adet ve geleneksel kurallar da etkileri incelenen kurallar arasında yer almaktadır. Hukuk Sosyolojisi, hukuki yönü olan bir meslek icra edenlerle olduğu gibi hukukun çalışma alanıyla da yakından ilgilenmektedir. Hakimlik, avukatlık, mağdur veya sanık rolleri söz konusu çalışma alanının konularından bazılarıdır. Mahkumiyet ve sonrası süreçler de doğal olarak Hukuk Sosyolojisinin çalışma alanı içinde değerlendirilebilecektir. Hukuk Sosyolojisi aynı zamanda yasaların nasıl hazırlanması gerektiği hususunda yol gösterici bir görev üstlenmektedir⁷⁷.

Sosyoloji'de temel bazı okullar bulunmaktadır. Bunlar, Tabiatçı ve Mekanik Sosyoloji Görüşü, Psikolojik Sosyoloji Görüşü, Biyolojik Sosyoloji Görüşü ve Toplumcu Sosyoloji Görüşü'dür. Tabiatçı ve mekanik Sosyoloji Görüşü, sosyolojik olaylara matematiksel esaslarla veya tabiat kanunlarıyla paralel bir takım yaklaşımlar ortaya koyan düşünürlerin benimsediği görüştür. Psikolojik Sosyoloji Görüşü ise, sosyolojik olayların psikolojik yönden ele alındığı görüşe denmektedir. Biyolojik sosyoloji Görüşü, toplumu biyolojik açıdan inceleyen, hatta bazen toplumu organik bir varlık gibi ele alarak değerlendiren görüşe denilmektedir. Toplumcu Sosyoloji Görüşü ise, sosyal olayların sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini, her bir sosyal olay diğer sosyal olaylarla karşılaştırılmasının önemini savunmaktadır⁷⁸.

Hukuk Sosyolojisinde kullanılabilir veri elde etme yöntemleri üç tanedir. Bunlardan ilki gözlemdir. Eğer gözlemci aynı zamanda gözlemediği hususa yönelik bir takım aktif davranışlarda bulunuyorsa buna katılımlı gözlem denilmektedir. Neticede gözlem yapan bireyin söz konusu toplumun bir parçası olması mümkündür. İkinci veri toplama yöntemi ise anketlere başvurmaktır. Son olarak da belgelerin

⁷⁷ İŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 31, 148; ÖZCAN, s. 20.

⁷⁸ SÂTÎ EL HUSRÎ, **İbn Haldun Üzerine Araştırmalar**, Çev:Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 117-118.

incelenmesi yöntemiyle veri toplanması mümkündür. Bu üç veri toplama yöntemi duruma göre farklı alanlarda yapılacak çalışmalarda kullanılabilir. Örneğin bir mahkeme kararından yola çıkılarak yapılacak bir çalışmada öncelikle mahkeme evraklarının ele alınarak belgelerin incelenmesi usûlü uygulanacaktır⁷⁹.

Işıқтаç ve Koloş Hukuk Sosyolojisi'nin konusunu şu şekilde tek bir cümlede ifade etmişlerdir: “...*Toplumsal olgu olarak hukukun etki alanı ve ortaya çıkış süreçleri, hukuk ve hukuk olmayanın ayrılması, hukukun kaynakları, hukukçu tutumları ve hukuk sâjeleri profilleri ile hukukun etkin uygulanmasını garanti etmenin yollarının neler olduğunun saptanmasıdır.*”⁸⁰

Hukuk Sosyolojisi yalnızca yürürlükte bulunan hukuk kurallarını değil bir şekilde yürürlükten kaldırılmış bulunan hukuk kurallarını da incelemektedir. Hukuk Sosyolojisi hukukla ilgisi bulunan her türlü toplumsal olaylı ele almaktadır. Hukuk Sosyolojisi'ni Hukuk Felsefesi'nden ayıran en temel özellik, bilimsel bir yöntem izlemesidir. Hukuk Sosyolojisi olgu olarak adlandırdığımız önemli toplumsal olayları inceler ve gözlemlerde bulunur⁸¹.

Hukuk Sosyolojisi en basit ifadeyle toplumun düzen içinde yaşamayı nasıl başardığını veya bunu nasıl başaramadığını incelemektedir. Bu hususta iki farklı görüş söz konusudur. İlki toplumun bireye her hangi bir katkısının olmadığı ikincisi ise bireyin içinde yaşadığı toplumdan etkilenerek karakterinin toplumla paralel olarak şekillendiği görüşüdür. Her iki durumda da toplumla bireyin bir etkileşim içinde olduğunu kabul etmek gerekecektir⁸².

Hukuku uygulayanların içinde buldukları koşullar, eğitim düzeyleri, toplumla ve siyasi aktörlerle ilişkileri gibi pek çok etken Hukuk Sosyologlarının ilgilendikleri unsurlar arasında yer almaktadır⁸³.

⁷⁹ REHBINDER, s. 90.

⁸⁰ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 32.

⁸¹ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 148.

⁸² IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 162.

⁸³ BAL, s. 51.

Hukuk Sosyolojisi ile ilgili olarak önemli bir detaya değinecek olursak, Hukuk Sosyolojisini Hukuk'un değil de Sosyoloji'nin bir alt dalı olduğunu vurgulamakta fayda olacaktır. Zaten Hukuk'un değil Sosyolojinin metotlarını kullanması hukuksal olguları da objektif şekilde ele almasının gereği olarak oldukça önemlidir⁸⁴.

Hirş 1940'lı yılların sonu itibariyle, yani yaklaşık altmış yıl önce, Hukuk Sosyolojisini bir "cenin" olarak tanımlamaktadır. Söz konusu ifadeyi kullanmasındaki maksat ise Hukuk Sosyolojisinde yaşanacak gelişmelerin tam olarak kestirilememesi sebebiyle geleceğinin belirsizliğini ifade etme düşüncesinden ileri gelmektedir⁸⁵.

Hukuk sosyoloğu söz konusu olgu ile ilgili olarak bir ön gözlemde bulunur. Söz konusu ön gözlemde gözlemi yapanın bakış açısı ve birikimleri önem taşımaktadır. İkinci aşamada ise gözlem sonucu elde edilen veriler incelenerek bir takım ön varsayımlar oluşturulur. Son aşamada ise ön varsayımlar bir takım test ve gözlemlerden geçirilerek daha nicel unsurlar taşıyan verilere dönüştürülür⁸⁶.

Hukuk Sosyolojisi çeşitli yöntemler sonucu ulaştığı verilerini kesin mutlak doğrular olarak nitelendirmez. Bu anlamda diğer bilimsel bilgi disiplinlerinden farklılık arz etmektedir. Fakat Hukuk Sosyolojisi kapsamında elde edilen her sonuç hukukun gelişmesi ve hukuk kuralları ile toplumsal gerçekliğin örtüşebilmesi bakımından faydalı bir adım olarak değerlendirilecektir⁸⁷.

Her ne kadar mevzuatlarda yer alan hukuk kuralları yazılı ve yürürlükte dahi olsalar toplumun benimsediği ölçüde yaşayan hukuk olarak varlık gösterebileceklerdir. Bunun dışında toplum hayatında öyle uygulama ve kurallar söz konusudur ki onların kanunlarda bulunması mümkün olmayacaktır⁸⁸. Ölü kurallar olarak kabul edebileceğimiz kurallar ise temelde Hukuk Sosyolojisinin konusunu

⁸⁴ BAL, s. 51

⁸⁵ HİRŞ, Ernest, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, GDU: Selçuk Baran (Veziroğlu), Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2001, s. 255.

⁸⁶ ÖZCAN, , s. 16-17.

⁸⁷ ÖZCAN, s. 17.

⁸⁸ HİRŞ, s. 258; REHBINDER, s. 3; GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 37.

oluşturmamakla birlikte gerekli hallerde Hukuk Sosyolojisi tarafından incelemeye tabi tutulabilmektedir⁸⁹.

Hukuk Sosyolojisi yalnızca hukuk ve toplum arasındaki ilişkiyi kendine konu edinmekle kalmaz aynı zamanda, Hukuk'un, Sosyoloji'nin özel bir alanı olarak incelenmesini de sağlamaktadır⁹⁰.

Hukuk sosyolojisinin gelişip sistemleşmesi Sosyoloji'nin gelişimi ve kendi amaç ve metotlarını oluşturabilmesi ile yakından ilişkilidir. Günümüz sosyolojisi bir takım çocukluk hastalıkları ile uğraşırken Hukuk Sosyolojisi bebeklik çağlarını yaşamaktadır.⁹¹Hukuk Sosyolojisi kendi kendine yeten bir bilim dalı değildir, diğer pek çok alanla işbirliği halindedir⁹².

B. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN BÖLÜMLERİ

Hukuka destek olmak amacıyla Hukuk Sosyolojisi sağlam ve güvenilir nitelikte bilgiler ortaya koymaya gayret gösterecektir. Bunu yaparken de çalışma disiplininin Teorik Hukuk Sosyolojisi ve Pratik Hukuk (Tatbiki) Hukuk Sosyolojisi olmak üzere iki ana bölümde ilerlediğini ifade etmek gerekir⁹³.

1. Pratik Hukuk Sosyolojisi

Kısaca özetlemek gerekirse, hukukun kökeninde toplumsal olguları arayan bölüm, sistematik; hukukun toplum tiplerine göre değişiklik göstermesi, diferansiyel; son olarak değişen toplumsal faktörler nisbetinde hukukun da değişime uğramasını inceleyen bölüm Genetik Hukuk Sosyolojisi'dir. Yukarıda bahsedilen üçlü ayrımın başlı başına hukukun sistematikleştirilmesi ve geliştirilmesi anlamında pratik bir

⁸⁹ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 37.

⁹⁰ REHBINDER, s. 5.

⁹¹ TIMASHEFF, s. 44.

⁹² TREVINO, A. Javier, **The Sociology of Law Classical and Contemporary perspectives**, Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), U.S.A., 2010, s. 7.

⁹³ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 31.

fayda sağladığını ifade etmek güçtür⁹⁴. Söz konusu üç bölüme genel bir isim olarak “Nazari Hukuk Sosyolojisi” adını vermek mümkündür. Nazari Hukuk sosyolojisinin Pratik Hukuk Sosyolojisinin zıddı olduğunu kabul edebiliriz. Nazari Hukuk Sosyolojisi mevcut hukuk normlarının topluma uygun olmadığı durumlarda, söz konusu uyumsuzluğu tesbit ve teşhis etmekle görevlidir. Pratik Hukuk Sosyolojisine (Tatbiki Hukuk Sosyolojisi) düşen görev ise söz konusu uyumsuzluğun giderilmesidir⁹⁵.

2. *Teorik Hukuk Sosyolojisinin Bölümleri*

Gurvitch Hukuk Sosyolojisi’nin ilgilendiği üç farklı problemden yola çıkarak Hukuk Sosyolojisi’nin üç ayrı bölüme ayırmıştır. Bunlar; Sistemik Hukuk Sosyolojisi, Tefazuli (Diferansiyel) Hukuk Sosyolojisi ve son olarak Tekevünü (Jenetik) Hukuk Sosyolojisi’dir. Gurvitch’e göre Sistemik Hukuk Sosyolojisi Hukukun mikro sosyolojisi olarak kabul edilmektedir⁹⁶.

a. Sistemik Hukuk Sosyolojisi

Hukuk Sosyoloji öncelikle hukukun tasnif ve tahlil edilmesiyle ilgilienmektedir. Sosyologlara göre en önemli husus hukuk kuralları ile toplumsal gerçeklik ve davranışlar arasında bağlantı kurabilmektir. Buradan hareketle sosyologlara göre pek çok toplumsal olgu hukuk kurallarına vücut vermektedir. İşte Hukuk Sosyolojisinin ilk bölümü olan Sistemik Hukuk Sosyolojisi hukukun kaynaklarını toplumda bulmaya çalışan bölümdür⁹⁷.

Sistemik Hukuk Sosyolojisi’nin konusu hukukun asli gerçek temellerinin ortaya çıkarılmasıdır. Söz konusu temeller, bir hukuk kuralının köklerine, kaynağına inilerek ortaya konulabilecektir⁹⁸.

⁹⁴ TOPÇUOĞLU, s. 178.

⁹⁵ TOPÇUOĞLU, s. 179.

⁹⁶ GURVITCH, s. 240, TOPÇUOĞLU, s. 177-178; GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 40.

⁹⁷ TOPÇUOĞLU, s. 177.

⁹⁸ TOPÇUOĞLU, s. 189.

Sistemik Hukuk Sosyolojisi hukukun gerçek kaynaklarına ulaşmaya çalışmaktadır⁹⁹. Tüm toplumsal ilişkilerin hukuk kuralları ile düzenlenmesi söz konusu değildir, kaldı ki böyle bir durum da mümkün değildir. Bireyin başka bireylerle ilişkileri veya birden fazla bireyin kaynaşması veya birleşmesi hukuk kurallarına konu olacak ilişkiler olarak sıralanabilir¹⁰⁰. İşte Sistemik Hukuk Sosyolojisi de öncelikle hukuk oluşturabilecek sosyal ilişki türleriyle söz konusu ilişkilerin ortaya çıkardığı hukuk türlerinin özelliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır¹⁰¹.

b. Hukuki Tipoloji (Diferansiyel Hukuk Sosyolojisi)

İkinci bölüm ise eldeki mevcut veri ve tespitlerde tarih boyunca karşımıza çıkan hukukların sınıflandırılması ve toplum tipi ile hukuk türünün eşleştirilmesi hususunda çalışan diferansiyel¹⁰² hukuk sosyolojisidir¹⁰³.

Hukuk sosyolojisi bir başka ifadeyle, toplumdaki farklılıkların hukuk kurallarına ve hukuk sistemlerindeki farklılıklara yansımını ele almaktadır¹⁰⁴. Dikkat etmek gerekir ki birbirinden oldukça farklı toplumların tabi oldukları hukuk kuralları birbirleriyle aynı olabilir veya farklı hukuk sistemlerine sahip toplumların birbirleriyle önemli ortak noktaları bulunabilir. Burada Diferansiyel Hukuk sosyolojisinin ortaya koymaya çalıştığı husus belirli özelliklere sahip toplumların benzer hukuk sistemlerine ve kurallarına tabi olduklarıdır¹⁰⁵.

⁹⁹ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 42.

¹⁰⁰ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 44.

¹⁰¹ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 45.

¹⁰² Fransızca'dan dilimize geçmiş olan diferansiyel Türk Dik Kurumu sözlüğünde şu şekilde yer almaktadır: “ 1. isim Dönemeçlerde otomobilin iki arka tekerleğinin ayrı hızla dönmesini sağlayan bir dişli aygıt 2. matematik Özellikle fonksiyonların değişimleriyle ilgili matematik dalı”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.569df90e768102.45313897, Erişim tarihi: 19.10.2015, saat: 14:00.

¹⁰³ TOPÇUOĞLU, s. 177.

¹⁰⁴ TOPÇUOĞLU, s. 200.

¹⁰⁵ TOPÇUOĞLU, s. 201.

Hukuk Tipolojisi (diferansiyel hukuk sosyolojisi) farklı toplumlarda benzer hukuk kurallarının uygulanması esas alınarak belli başlı bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmaktadır¹⁰⁶.

Hukuki tipolojide amaç farklı toplulukların farklı hukuk türlerini oluşturduklarının ortaya konmasıdır¹⁰⁷.

c. Jenetik Hukuk Sosyolojisi

Zamanla toplumda yaşanan değişim ve gelişmeler hukuka da yansımaktadır. Söz konusu hukuk kurallarında meydana gelen, değişimleri incelemek için bir yandan da toplumda yaşanan değişikliklerden de haberdar olmak gereklidir. Bu durum karşılıklı etkileşim halinde olan iki kurumu birlikte ele alarak incelemeyi gerektirmektedir. Bu sebeple ortaya çıkan üçüncü bölüme ise Jenetik¹⁰⁸ Hukuk Sosyolojisi adı verilmektedir¹⁰⁹.

Değişim her toplumun karşılaştığı bir durumdur. En yavaş haliyle tesir etse de her toplum çeşitli etkenlerle zaman içinde bir takım farklılıklar yaşamaya başlar. İşte söz konusu değişimler Jenetik Hukuk Sosyolojisi tarafından inceleme konusu olarak kabul edilmektedir. Hukukun söz konusu değişimleri tetikleme kabiliyeti ve söz konusu değişimlerde hukukun etkisi Jenetik Hukuk Sosyolojisi tarafından ele alınmaktadır. Hukuk toplumun bir ürünü olarak ortaya çıkmış bir kurum olduğundan morfolojik (dilsel), ekonomik, kültürel ve politik etkenlere maruz kalarak bir takım değişiklikler geçirmektedir¹¹⁰.

¹⁰⁶ BAL, s. 53.

¹⁰⁷ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 48.

¹⁰⁸ Jenetik Fransızca'daki "g n tique" kelimesinden dilimize geçmiş olup, "genetik" olarak kullandığımız kelime ile aynıdır.

¹⁰⁹ TOPÇUOĞLU, s. 178.

¹¹⁰ TOPÇUOĞLU, s. 200-203

Jenetik Hukuk Sosyolojisi'nin ilgilendiği anlamda değişimler bazen kendiliğinden, ortada çok ciddi bir durum söz konusu değilken bile gerçekleşebilir, bazen de zorlu, sancılı süreçlerin sonunda ortaya çıkabilir¹¹¹.

Hukukta ve toplumda yanan değişim ve gelişmeler elbette ki rastlantısal olarak kabul edilemeyecektir. Söz konusu değişimler hukuk ile toplumun sahip olduğu ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumların bireylerden oluştuğunu göz önünde bulunduracak olursak her bir toplumun farklı özellikler arz etmesini çevresel faktörlerin etkisine bağlamak gerekecektir. Yine aynı kanunların farklı toplumlarda uygulanmasında yaşanan farklılıklar toplumların yapısı ve sahip oldukları koşullar ile açıklanabilir. Bunun dışında iki farklı toplumun hukuk sistemlerindeki benzerlikler toplumsal yapı ve koşullardaki benzerlikler ile açıklanabilecektir¹¹².

Jenetik Hukuk Sosyolojisi ise hukukun zaman içinde yaşadığı değişim ve gelişimleri takip ederek söz konusu değişikliklere etki eden sebep ve unsurları çözmeye gayret gösterir¹¹³. Hukukun değişmesinde etkili olabilecek pek çok etken söz konusudur. Bunlar; morfolojik etkenler olarak adlandırabileceğimiz bir takım fiziksel, maddi ve coğrafi etkenler olabileceği gibi ekomonik, eğitsel, siyasal, ideolojik, dini, ahlaki etkenler de olabilir¹¹⁴.

C. HUKUK SOSYOLOJİSİNİN DİĞER ALANLARLA İLİŞKİSİ

Hukuk sosyologunun hukuka bakış açısı hukuk felsefecisinden veya pozitif hukukçudan farklıdır. Hukuk sosyolojisi en başta hukuku meşrulaştırmak gibi bir işlev üstlenmemektedir¹¹⁵.

¹¹¹ TOPÇUOĞLU, s. 212.

¹¹² GÜRKAN, , **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, , s. 16-17.

¹¹³ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 50.

¹¹⁴ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 54.

¹¹⁵ ÖZCAN, , s. 8.

Topçuoğlu'na göre bir hukukçunun çalışmaları üç desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bunlardan ilki kendi uzmanlığı, diğer ikisi ise Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi'dir¹¹⁶.

Hukuk Sosyolojisi, Hukuk Dogmatikine ve Hukuk Felsefesine yaptığı tespitler vesilesiyle yardımlarda bulunur. Hukuk Sosyolojisinin yaptığı gözlem ve incelemeler neticesinde ortaya koyduğu objektif veriler Hukuk Dogmatik ve Hukuk Felsefesinin hukuku ele alırken gücü elinde tutan kesimlerin menfaatine hizmet etmemek için Hukuk Sosyolojisinin söz konusu objektif verilerine ihtiyaçları bulunmaktadır. Hukuk, Hukuk Sosyolojisine her ilim dalının daha verimli işleyebilmek için başka dallara ihtiyaç duyması gibi ihtiyaç duymaktadır. Hukuk kuralları ile toplumsal gerçeklik arasındaki uçurum ne kadar genişse hukuk, hukuk sosyolojisine o denli ihtiyaç duyuyor demektir¹¹⁷.

Hukuk Felsefesi, Hukuk Sosyolojisi ve Dogmatik Hukuk Bilimi geçmişten günümüze dek her daim yakın ilişki içinde olmuşlardır.¹¹⁸ Hukuk ve toplumun etkileşimini ele alan, Dogmatik Hukuk Bilimi, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi olmak üzere başlıca üç alan söz konusudur¹¹⁹.

Hukuk Sosyolojisi, Dogmatik Hukuk Bilimi ile Hukuk Felsefesi'ne göre çok daha somut konularla ilgilenmektedir. Hukuk Sosyolojisi hukuku bir sosyal olgu olarak ele almakla, onun toplumla ilişkisini incelemekte, bu haliyle de pozitif bir bilim olarak hareket etmektedir. Hukuk Sosyolojisi hukuk kurallarının doğru veya yanlışlığını tespitte kalkışmaz, her pozitif bilimde olduğu gibi çeşitli veriler ortaya koyar. Hukuk Sosyolojisi Dogmatik Hukuk Bilimi'nin içeriğini açıkladığı, hakkında geniş açıklamalarda bulunduğu kanun hükümlerinin toplumla ilişkisini ve etkileşimini incelerken; Dogmatik Hukuk Bilimi söz konusu hükümlerin topluma yansımalarını araştırmaz¹²⁰.

¹¹⁶ TOPÇUOĞLU, s. 92.

¹¹⁷ GURVITCH, s. 226-228.

¹¹⁸ TIMASHEFF, s. 29.

¹¹⁹ IŞIKTAÇ; KOLOŞ, s. 19.

¹²⁰ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 24.

1. Dogmatik Hukuk Bilimi

Dogmatik Hukuk Bilimi, hukuk kurallarını; Hukuk Felsefesi, en yüksek hukuk normlarını konu olarak seçerken; Hukuk Sosyolojisinin konusu ise söz konusu kural ve normların toplumsal bir takım etkenlerle ilişkisini incelemektedir¹²¹.

Dogmatik Hukuk Bilimi açısından “herkesin seyahat özgürlüğü vardır” şeklinde bir hüküm bize tüm bireylerin söz konusu özgürlüğe sahip olduklarını, herhangi bir bireyin bu hakkını kullanmaktan alıkonulamayacağını göstermektedir. Fakat Hukuk Sosyolojisi söz konusu özgürlüğün toplumdaki etkilerini inceler. Söz konusu özgürlük toplumun yaşantısına ne gibi etkilerde bulunmaktadır, veyahut bireyler bu haklarını kullanmıyor veya kullanamıyorlarsa bunun altında yatan sebepler nelerdir? Yine kanun hükümlerinde yer almayan ancak toplum düzeninin parçası olmuş önemli kurallar da Hukuk Sosyolojisinin konusunu oluşturmaktadır¹²².

Hukuk Sosyolojisi ile elde edilmiş bilgilerin betimleyici ve açıklayıcı olduklarını söylemek mümkün iken Hukuk Biliminin ortaya koyduğu bilgiler daha ziyade normatif ve düzenleyici karakterdedir. Hukuk Bilimi toplumsal düzeni sağlamayı hedeflerken Hukuk Sosyolojisi toplumun mevcut durumunu ortaya koyma gayreti içindedir¹²³.

Dogmatik Hukuk Bilimi pozitif hukuk kurallarının birbirleriyle ilişkisini ve uyumunu göz önünde bulundurarak bir bütün olarak ele almakla birlikte aksayan hukuk kurallarının değiştirilmesi yönünde herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Hukuk Sosyolojisi ise sadece günümüz hukuk kurallarını değil geçmişte yer alan bir takım uygulamaları da ele alması açısından hukuk kurallarına sunulabilecek alternatifleri koyarak, değişimlere ön ayak olacak bir konumda bulunmaktadır¹²⁴.

¹²¹ HİRŞ, s. 256; IŞIKTAÇ; KOLOŞ; s. 160-161; ÖZCAN, s. 8.

¹²² GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 25.

¹²³ ÖZCAN, , s. 12.

¹²⁴ CAN, Cahit, **Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 232.

Hukukun ortaya koyduğu yaptırımlar oldukça ağırdır. Bu sebeple söz konusu hukuk kurallarının çok iyi bilinmesi, analiz edilmesi ve doğru şekilde uygulanması gerekmektedir. İşte tam anlamıyla gerçek bir bilim olarak kabul edemeyeceğimiz Dogmatik Hukuk Bilimi uyulması gereken hukuku bilmeye tanımaya çalışmaktadır¹²⁵. Dogmatik Hukuk Bilimi değişen hukuk kurallarına paralel olarak hukuk sistemini düzenleyen, oluşan bir takım boşlukları gidermeye gayret eden ve hukukun düzen içinde işlemlerini sağlayan bir görev üstlenmektedir¹²⁶.

Dogmatik Hukuk Bilimi hukuk hükümlerini olduğu gibi kökenini, kaynağını sorgulamadan ele almaktadır. Oysa Hukuk Sosyolojisi söz konusu hükümlerin oluşturulmasında kanun koyucuya etki eden motivasyonu araştırmaya, söz konusu hükümlerin kaynağına inmeye gayret gösterir¹²⁷.

Hukuka destek olan Dogmatik Hukuk Bilimi, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi dışında Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Araştırmaları da hukuku anlamakta fayda sağlayacak diğer alanlar arasında yer almaktadır¹²⁸.

Hukuk Dogmatikliği için, bir hukuk kuralının incelenmesi bakımından etkin olması önem arz etmekle birlikte yürürlükte olması koşulu yeterli kabul edildiği için bu anlamda çalışma konusu olarak kabul edilmektedir¹²⁹.

Dogmatik Hukuk Bilimine göre hukukun kaynakları yazılı hukuk kuralları, örf ve adet hukuku ve içtihatlardır. Oysa ki bunlar kaynaktan ziyade kaynakların sonucunda oluşmuş tespitlerdir. Hukukun asıl kaynakları toplumsal gerçekliklerdir. Bu bakımdan yasa koyucuların da hukuk yaratıcısı olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır¹³⁰.

¹²⁵ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 20; GÖZLER, Kemal, **Hukuka Giriş**, Ekin Basın, Yayın, Dağıtım, 10. Baskı, Bursa, 2013, s. 3-4.

¹²⁶ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 21.

¹²⁷ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 27.

¹²⁸ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 30.

¹²⁹ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 37.

¹³⁰ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s.40-41.

2. *Hukuk Felsefesi*

Her ne kadar Hukuk Felsefecileri, hukuk tarihçileri veya pozitif hukukla ilgilenen kesimler tarafından hukukun sosyolojik karakterine yönelik pek çok önemli noktaya değinilmişse de hiçbir şey Hukuk Sosyolojisinin yerini tutmaya yeterli gelmeyecektir. Sosyolojik bakış açısından yoksun veya söz konusu bakış açısına karşı tutumlarla ortaya konan sonuçlar her zaman eksik kalmaya mahkûmdurlar¹³¹.

Hukuk Sosyolojisi her ne kadar Felsefeden yeni ayrılıp bağımsız bir disiplin olarak faaliyet göstermeye başlamış olsa da devletlerin varlığından önce uygulanmakta olan örf adet ve gelenek gibi bir takım hukuksal nitelik taşıyan kurallarla ilgili de incelemeler gerçekleştirmektedir¹³².

Hukuk, Sosyal Bilim olması özelliğini toplumsal bir olgu olması dolayısıyla elde etmiştir. Bunun dışında örneğin adalet kavramı gibi bazı soyut kavramları içermesi bakımından Felsefenin kapsamına girmektedir. Burada Felsefenin bilimlerin kendisinden bağımsız olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir üst yapı, bilimlerin üstünde ve ötesinde bir alan olduğuna dikkat çekmekte fayda olacaktır. Sosyoloji olguları ele aldığı için Hukuk sosyolojisi de bilimsel özelliğe sahip bir alandır. Diğer bilimsel alanlar gibi Hukuk Sosyolojisi de olanı inceleyen, genel, objektif, nedensellik bağı bulunan bir alandır. Bunun yanı sıra Hukuk Sosyolojisi Sosyolojinin Felsefeden yeni ayrılmış olmasının da etkisiyle, toplumu tamamıyla somut şekilde ele alınmasının mümkün olmaması dolayısıyla Felsefe ile yakın temas içinde çalışmaktadır. Bu yönüyle Hukuk Sosyolojisinin disiplinler arası bir bilim olduğunu belirtmek en doğrusu olacaktır¹³³.

Hukuk Felsefesi üç ana bölüm altında ele almaktadır. Bunlar; Varlıkbilim, bilgi Teorisi ve Değer Teorisi'dir. Varlıkbilimi pozitif hukuku ele alırken, Bilgi Teorisi hukuki olay ve olguları ele alıp kullanılması gereken yöntemleri göstermektedir. Değer Teorisi ise, adalet kavramına odaklanmaktadır. Adalet

¹³¹ TIMASHEFF, s. 41.

¹³² BAL, s. 51-52.

¹³³ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 252-253.

kavramının gerçekten ne olduğu, ahlak ile ilişkisi gibi hususları olduğunu tespit etmeye çalışır. Bunun yanı sıra Hukuk Felsefesi toplumların hukuk kuralları üzerindeki etkileri ile ilgilenmeyi Hukuk Sosyolojisi alanına bırakmıştır¹³⁴.

II. İBNİ HALDUN HAKKINDA

Çeşitli kaynaklarda ünlü düşünürün ismi ile ilgili olarak "İbn Haldun", "İbni Haldun" "İbn-i Haldun", "İbnî Haldun" gibi yazımlara rastlamak mümkündür¹³⁵.

Söz konusu düşünürün adına sıkça yer vereceğimiz bu çalışmada isim olarak, incelediğimiz kaynaklarda da daha sık yer alan "İbni Haldun" şeklindeki yazımı tercih edeceğiz.

A. GENEL OLARAK

İbni Haldun'un yaşadığı dönem olan 14. yüzyıldan önce İslam ülkelerinde bilim ve sanata dair çalışmalar 8. yüzyıldan itibaren yapılmaktaydı¹³⁶.

İbni Haldun Batılı bilim dünyası tarafından; Aristoteles'ten sonra en çok ilgi gören ve değerlendirilen düşünürlerden biri olma ünvanına sahiptir¹³⁷.

Günümüzde sosyolojiye adını veren düşünür olarak anılan Fransız düşünür Auguste Comte¹³⁸ kendisinden beş asır önce yaşamış olan İbni Haldun gibi

¹³⁴ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 22-23.

¹³⁵Topçuoğlu "Hukuk Sosyolojisi" adlı eserinde İbni Haldun şeklindeki kullanımı benimsemiştir. "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun" adlı makalesinde Gürkan "İbni Haldun" şeklindeki yazımı tercih etmiştir. Yine Oktay Uygun'da İbni Haldun şeklindeki yazımı tercih etmiştir. Uludağ tarafından hazırlanmış olan iki ciltten oluşan Mukaddime adlı eserde "İbn Haldun" şeklindeki yazım kullanılmaktadır.

¹³⁶ CABBAR, Ahmet, **İbn Haldun'un Hayatında ve Eserlerinde Rasyonel Bilimler, Bilim ve Ütopya**, S. 57, Mart 1999, s. 12.

¹³⁷ GÜRKAN, Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, s. 223, TOMAR, Cengiz, Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Y. Y. 2016, s. 1

¹³⁸ Auguste Comte, 1798-1857 tarihleri arasında yaşamıştır.

toplumların yaşayış biçimlerini inceleyerek birtakım sonuçlara ulaşma gayreti içinde bulunmuştur¹³⁹.

İbni Haldun'un Dünya çapında tanınıp ilgi görmesi oldukça yakın bir zamana tekabül etmektedir. Mukaddime'nin Türkçe'ye çevrilmesi ise ancak onsekizinci yüzyılda gerçekleşebilmiştir¹⁴⁰.

İbni Haldun'un Batı dünyasında tanınması on dokuzuncu yüzyıla dek mümkün olmamıştır. İlk olarak 1806 yılında Silvestre De Sacy yazdığı eserde İbni Haldun'dan bahsetmiştir. Ardından 1821 yılında Joseph Von Hammer- Purgstall, "*Arab Montesquieu*" olarak nitelendirdiği İbni Haldun hakkında bir makale yayımlamıştır. İbni Haldun hakkında yazılmış ilk İngilizce makale 1935 yılında Jakop Grefve tarafından "*An Account of the Great Historical Work of the African Philosopher , İbn Khaldoun*" başlığıyla yayımlanmıştır¹⁴¹. Mukaddime ilk kez on sekizinci yüzyılda Türkçe'ye çevrilmiştir¹⁴².

Topçuoğlu, 1969 tarihli "Hukuk Sosyolojisi" adlı eserinde İbni Haldun'a "Hukuk Sosyolojisi'nin Uzak Habercileri" başlığı altında Aristoteles ile birlikte yer vermiştir¹⁴³.

Aristo'dan sonra gerek doğuda gerekse batıda yapılan tartışmaların yönü topluma dönük olmaktan uzaktı. Genel olarak belirli felsefik prensipler çerçevesinde ve çizilmiş devlet modellerinin hangisinin daha iyi olduğunun tartışılması şeklinde bir takım adımlar atılmakla birlikte bütün bu tartışmaların yanında toplumu özü itibariyle incelemek, araştırmak; sosyal gerçekliğin altında yatan nedenleri tartışmaktan uzak durulmuştur¹⁴⁴. Devlet ve toplum ile ilgili çalışmalarıyla tanınan

¹³⁹ GÖKÇEBAY, s. 3.

¹⁴⁰ GÜRKAN, s. 224.

¹⁴¹ TOPÇUOĞLU, s. 326 GÜRKAN, Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, s. 1-2.

¹⁴² GÜRKAN, Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, s. 2.

¹⁴³ TOPÇUOĞLU, s. 299-350.

¹⁴⁴ TOPÇUOĞLU, s. 325.

İbni Haldun, sosyal hayat şartlarının getirdiği toplumsal farklılıkların siyasete ve devlete yansımaları ele almıştır¹⁴⁵.

İbni Haldun, çalıştığı ve eserlerinde yer verdiği ana odak noktalarıyla tarih felsefesi ve siyaset sosyolojisinin öncülerinden kabul edilmekle birlikte, özellikle Mukaddime adlı eserinde pek çok çeşitli konuya dağınık ve belli bir sistematik benimsemeksizin yer vermiş olması dolayısıyla birbirinden farklı disiplinlerden çalışmaların değindiği bir düşünür olma özelliğini de taşımaktadır¹⁴⁶.

Sâtî el-Husrî, İbni Haldun'un Auguste Comte'tan evvel Sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır: "*A. Comte'un topluma ilk defa bir bütün olarak bakmış ve bunu kendi kendine var olan bağımsız bir ilmin konusu haline getirmiş olmasıdır. Lâkin inanıyorum ki bu durumda bile sosyoloji ilminin kurucusu unvanını almaya İbn Haldun, A. Comte'ten daha fazla hak sahibidir. Çünkü o, A. Comte pozitif felsefi incelemelerini konu alan eserlerini yazmadan 460 sene kadar önce bunu yapmıştır.*"¹⁴⁷

İbni Haldun'un Sosyoloji biliminin kurucusu olduğu ile ilgili bir takım deliller ileri sürülmektedir. Söz konusu ifadelerden yola çıkacak olursak İbni Haldun Umran İlmi olarak ifade ettiği sosyolojinin diğer ilimlerden bağımsız olduğunu ayrı bir incelemeye konu olması gerektiğini savunmuştur. Yine bir ilmin kurucusu olabilmek için o ilmin tüm yönleriyle ortaya koymuş olması veya kapsadığı konuların eksiksiz şekilde sunulmuş olması şartı aranmamaktadır. Kaldı ki bütün ilimler zaman içinde konu bakımında daralıp genişleyebilir, içerik olarak da değişikliğe uğrayabilirler¹⁴⁸.

İbni Haldun başta toplumcu Sosyoloji Görüşü olmak üzere diğer tüm belli başlı sosyolojik görüşleri (Tabiatçı ve Mekanik Sosyoloji Görüşü, Biyoloji Sosyoloji Görüşü, Psikolojik sosyoloji Görüşü) çalışmalarında kullanmıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁵ TOPÇUOĞLU, s. 325.

¹⁴⁶ TOPÇUOĞLU, s.326.

¹⁴⁷ SÂTÎ EL HUSRÎ, s. 111.

¹⁴⁸ SÂTÎ EL HUSRÎ, s. 112.

¹⁴⁹ SÂTÎ EL HUSRÎ, s. 119.

İbni Haldun tam da sosyolojinin gerektirdiği şekilde toplumsal bir takım gerçeklerden yola çıkarak sosyal, siyasal bir takım yasalara ulaşmakta ve bu yasalar aracılığıyla ahlaki ilkeleri ele almaktadır. Bu durumun tam tersi olan ahlaki ilkelerden sosyal, siyasal yasalara ulaşmak hem toplumun gerçekliklerine uzak kalmak anlamına gelecektir¹⁵⁰.

İbn Haldun özellikle dini inançları referans almanın tarihi sosyal gerçekliklere ulaşmada yeterli olmadığını savunması, deney gözlem gibi bir takım bilimsel araçların kullanılması gerektiğini savunması dolayısıyla dini yönünün zayıf olduğu eleştirisini almıştır. Fakat esasen İbn Haldun'un asıl hedefi tarihi bir takım hurafe ve gerçek dışılıklardan arandırmak istemesidir. Bunun dışında kendisi eserlerinde İslamiyete olan bağlılık ve inancını sık sık dile getirmektedir¹⁵¹.

B. İBNİ HALDUN'UN HAYATI

Vincent Monteil İbni Haldun'un Mukaddimesi'nin Fransızca çevirisine yazdığı önsözde İbni Haldun'un hayatını "*Babasının ölümü, Mağrip serüveni, Ses veren yalnızlık ve Eğitimci ve yargıç*" olmak üzere dört temel döneme ayırmıştır. İbni Haldun geniş kültüre sahip bir çevrede yetişmiş, çok değerli hocalardan dersler almıştır fakat 1349 yılında ortaya çıkan veba salgınıyla birlikte hem ailesini hem de hocalarını kaybetmiştir. 1357-1358 yıllarında iki yılını hapiste geçirir. Bu dönem onun için bir nevi olgunlaşma evresi olarak kabul edilebilir. Daha sonra politika ve entrikalardan yorulmuş sekiz yıl süresince kendi içine kapanmıştır. Bu süre içinde Mukaddime'yi kaleme almıştır. Hayatının son kısmını Mısır'da geçirir, politikayla ilgilenmeye devam eder. Aynı zamanda öğretmenlik yapar ve ara ara kadılık görevini yerine getirir¹⁵².

¹⁵⁰ SAY, Seyfi, *Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 222.

¹⁵¹ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 342.

¹⁵² MONTEIL, Vincent, *Önsöz*, Çev: Sevim Belli, http://www.soluyayinlari.com/pdf/M1_monteil.pdf, Erişim Tarihi: 15.8.2015, saat: 13:00, s. 27-30.

İbni Haldun 1382 yılında Mukaddime'yi Tunus Prensi'ne sunmuştur. Fakat daha sonra ölümünden dört yıl öncesine dek 1402 yılına kadar eklemeler, çıkarmalar ve düzeltmeler yapmaya devam etmiştir¹⁵³.

İbni Haldun on sekiz yaşına geldiğinde, çeşitli sebeplerden dolayı eğitim hayatı kesintiye uğramıştır¹⁵⁴. İbni Haldun'un karakteri ve bilimsel yönü; eğitim hayatının sürdüğü Mağrip ve Endülüs'te yaşanan siyasi çatışmalar, iktidar mücadeleleri ve de kabileler arasında yaşanan çekişmeler ile beraber şekillenmiştir¹⁵⁵. 1348 yıllarında meydana gelen ve İbni Haldun'un annesini, babasını ve ders aldığı değerli hocalarını kaybettiği veba hastalığı ve salgının ardından vebadan kurtulan alimlerin Tunus'tan Mağrib'e taşınması İbni Haldun'un hayatında sıkıntılı bir döneme yol açmıştır. Hem ailesini yitirmesi hem de eğitim hayatından uzak kalması eğitimine devam etmesinin önünde ciddi engeller oluşturmuştu¹⁵⁶. Bütün bu olumsuzluklar İbni Haldun'un idari hizmetlerde görev alıp siyasi faaliyetlere katılmasının ve eğitimine kendi başına devam etmesinin önünü açmıştır¹⁵⁷. İbni Haldun'un yürüttüğü siyasi faaliyetler devrinin tarihine ciddi anlamda etki etmiştir, öyle ki yönetimde yer alan iktidarların değişiminde dahi rol oynamıştır¹⁵⁸.

Endülüs Medeniyeti'nin çökmesi sürecinde yaşamış ve aktif olarak siyasi hayatın içinde de yer almış olan İbni Haldun, yaşadığı tecrübe ve olayları içtenlikle anlattığı eserlerinde devlet ve toplumu sosyolojik açıdan ele almaya çalışmıştır. Aristo'dan farklı olarak toplumların dinamik yapılarını ve değişimlerini

¹⁵³ MONTEIL, s. 32.

¹⁵⁴ ULUDAĞ, Süleyman, Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime, **Mukaddime**, Dergâh Yayınları, Haziran 2013, İstanbul, s.24 .

¹⁵⁵ GÖKÇEBAY,Özcan, Bir Müslüman Toplumbilimci: İbn Haldun, **Diyanet Avrupa Dergisi**, Kasım 2004, s. 1.

¹⁵⁶ ULUDAĞ, s.24 .

¹⁵⁷ ULUDAĞ, s. 25 .

¹⁵⁸ GÖKÇEBAY, s. 1.

gözlemleyerek, çözümlenmeye gayret eden İbni Haldun'un toplum, devlet ve siyasete dair pek çok tespiti günümüze taşınmıştır¹⁵⁹.

İbni Haldun'un günümüze kadar ulaşmış basılı olan eserleri; El-İber, Mukaddime, Et –Tarif¹⁶⁰, Lübabu'l-muhassal ve Şifâu's-sâil'dir¹⁶¹.

İbni Haldun, yalnızca siyasi alanda değil, hukuk alanında da eğitim görmüş ve görev yapmıştır. Tunus ve Fas medreselerinde hukuk kültürü ve fıkıh bilgisi kazanan İbni Haldun, Mısır Sultanı Berkuk'un kendisini kadı olarak tayin etmesinden sonra, bu görevi yürütmüştür¹⁶².

İbni Haldun, yaşadığı dönemde tarihi olayların¹⁶³, birtakım bariz hatalarla aktarıldığını ve bu bilgilerin sonraki tarihçiler tarafından da benimsenerek, söz konusu hataların kalıcı hale geldiğini tespit etmiştir. İbni Haldun ortaya koyduğu çeşitli yöntemlerle tarihin hatalardan arındırılması gerektiğini savunmuştur. İbni Haldun'un ortaya attığı yöntemler günümüzde Sosyoloji'de kullanılan metodlara da ışık tutmaktadır¹⁶⁴.

¹⁵⁹ TOPÇUOĞLU, s. 327.

¹⁶⁰ Et-Tarih Türkçe'ye "Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar" olarak çevrilmiş olup İbn Haldun'un kendi otobiyografisini yazdığı bir eserdir.

¹⁶¹ ULUDAĞ, s. 55 .

¹⁶² FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, **İbni Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesiri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 5 (1939), s. 144.

¹⁶³ Hayatını anlattığı otobiyografisi için bkz. İBN Haldun, **Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar**, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁶⁴ TOPÇUOĞLU, s. 329.

İkinci Bölüm

İBNİ HALDUN'UN HUKUK SOSYOLOJİSİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

I. GENEL OLARAK

Topçuoğlu'na göre, “İbn Haldun XIV. yüzyılda Sosyoloji'nin ilk taslaklarını çizmiş gibidir.” İbn Haldun, Siyasi ve Hukuki Sosyolojiye ilişkin konular hakkında, göçebelerin örfi hukuku, yerleşik toplumların siyasi olarak yönetilmesi, devletin görevleri gibi hususlarda sergilediği sosyolojik bakış açısıyla, neden-sonuç bağlamı içerisinde açıklamaya çalışmıştır¹⁶⁵. Fındıkoğlu ise İbni Haldun'dan “Avrupa Sosyoloji alemi tarafından ilk sosyolog olarak tanınan İbni Haldun...” şeklinde bahsetmektedir¹⁶⁶.

İbni Haldun'dan evvel yaşamış ve eserleriyle İbni Haldun'u etkilemiş bir düşünür olan Aristo, genel olarak devleti odak noktaya yerleştirerek, devletin amacını anlamaya çalışarak, bazı tespitlerde bulunmuştur. İbni Haldun ise, sosyal bir takım olguları incelemeye, döneminin tarihçilik anlayışını eleştirmekle başlamıştır¹⁶⁷.

İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisi bağlamında kabul edebileceğimiz görüşleri, kendisinin toplumun değişen dinamiklerinin devlete, hukuka ve siyasi yaşama etkilerinden yola çıkarak ortaya attığı fikirlerinden ileri gelmektedir. Ona göre, toplumların yapısı ve özellikleri devlet yapısına ve özelliklerine etkide bulunmaktadır. Sosyoloji'nin ortaya çıkışından dört yüz yıl önce, söz konusu alanın temel konularını ortaya koymuş ve bu konuların bağımsız bir disipline dâhil olması gerektiğini savunmuş, hatta bazı sosyolojik metotlar hakkında tespitlerde bulunmuş

¹⁶⁵ TOPÇUOĞLU, s. 97.

¹⁶⁶ FINDIKOĞLU, s. 138.

¹⁶⁷ TOPÇUOĞLU, s. 328.

bir düşünür olarak İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisi'ne katkılarda bulunmuş olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıktır¹⁶⁸.

İbn Haldun sosyal olayların nedenlerinin tespiti için yine topluma bakmak gerektiğini ifade etmekte ve her şeyin değişme halinde olduğunu bildirmektedir. Belirli değişikliklerin başka bir takım değişiklikleri de tetiklediğini görmek gerektiğini ifade etmektedir. İbni Haldun ayrıca ekonomik bir takım etkenlerin sosyal olaylara etki ettiğini belirterek söz konusu hususta önemli tespitlerde bulunmuştur¹⁶⁹.

A. MUKADDİME HAKKINDA

İbni Haldun yedi ciltten oluşan Kitabû-l İber adlı eserinin giriş kısmı olarak kaleme aldığı Mukaddime'yi 1377 yılında beş aylık bir süre içinde tamamlamıştır. Ardından 1378 yılında eserini Fas sultanına sunmuştur¹⁷⁰. Mukaddime adlı eser her ne kadar Kitabû-l İber adlı eserin giriş kısmı olarak hazırlanmış olsa dahi, tek başına da oldukça kapsamlı ve faydalı bir eser olduğu için günümüzde ayrı bir şekilde basılmaktadır¹⁷¹.

Topçuoğlu'nun İbni Haldun'un Mukaddime adlı eserinden yola çıkarak sunduğu tespitler şöyledir: *“Bununla beraber bütün araştırması bir hanedan idaresindeki sultanlıklara inhisar etmiş, ne kendi zamanındaki hristiyan devletlerinden ne kadîm Yunan - Roma medeniyetlerindeki devlet tiplerinden bahsetmiştir. Hristiyan âlemi hakkında hiç denecek kadar az malûmat verdiği gibi eski Yunan - Roma eserlerinden de hemen hemen habersiz görünmektedir. Aristo'dan gayet az ve küçümseyici bir dille bahsetmektedir. Bazılarının kanaatına göre İbni Haldun yabancı dillere aşina değildi. Bundan başka eserinde islâmî akideleri rencide etmemeğe azamî dikkat sarfetmiş ve hükümlerinde tarafgirâne değilse bile fazla ihtiyatlı davranmıştır.”*¹⁷²

¹⁶⁸ TOPÇUOĞLU, s. 328.

¹⁶⁹ GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 107.

¹⁷⁰ GÜRKAN, s. 225.

¹⁷¹ GÖKÇEBAY, s. 3.

¹⁷² TOPÇUOĞLU, s. 328.

İbni Haldun'un henüz sosyoloji biliminin dahi ortaya konulmamış bulunduğu bir devirde sosyolojiye ve hatta hukuk sosyolojisine ilişkin fikirler ortaya koyduğunu eseri Mukaddime'den çıkarmak mümkündür. İbni Haldun'un söz konusu eserinde yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi durumu ile ilgili çalışmalar yapıp incelemelerde bulunması ve olay ve olguları kullanarak belli başlı sonuçlara ulaşma çabası Hukuk Sosyolojisi alanındaki öncüllüğüne işaret etmektedir¹⁷³.

İbni Haldun ünlü eseri Mukaddime'de yaşadığı dönem için farklı kabul edilebilecek bir takım bilgiler ortaya koyduğunun tespitini kendisi için yapmış olup, söz konusu hususu şu cümleyle ifade etmektedir: “*Garip ilimlere, özgün bilgilere, yakın ama üzeri perde ile örtülü hikmetlere yer verdiğim için kitabım benzerleri arasında tek ve eşsiz bir şekilde ortaya çıktı.*”¹⁷⁴

B. MUKADDİME'DE KULLANILAN HUKUK SOSYOLOJİSİNE DAİR TEMEL KAVRAMLAR

1. Umran

İbni Haldun Mukaddime adlı eserinde “*umran*” kavramına ilk kez şu şekilde değinmektedir: “*Bu eserde umranın ve medenileşmenin hallerini, zati arazlardan (kendine özgü bulgulardan) olmak üzere insan topluluklarına arız olan (sonradan ortaya çıkan) hususları açıkladım.*”¹⁷⁵

Umran kelimesinin anlamını ise yine Mukaddime adlı eserinde İbni Haldun şu şekilde ifade etmektedir: “*Toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek maksadıyla şehire veya bir konaklama yerine inmek ve orada birlikte ikamet etmekten ibarettir.*”¹⁷⁶

İbni Haldun eseri Mukaddime'de ele aldığı konu olan “*Umran İlmî*” ile ilgili olarak kendisinden önce yaşamış bazı düşünürlerin fikirlerine yer vermekte ve umran ilmine az çok temas eden fakat çoğunlukla dağınık halde olan bazı ifadelere

¹⁷³ GÜRKAN, s. 227.

¹⁷⁴ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 162.

¹⁷⁵ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 161.

¹⁷⁶ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 208.

ulaştığını belirtmektedir¹⁷⁷. Aristoteles'in Politika isimli kitabına atıf yapan İbni Haldun'a göre Aristoteles kitabında umran ilmine yaklaşan ifadeler kullanmış ancak tam olarak ifade edememiş hatta başka hususlarla da birbirine karıştırmıştır. İbni Haldun umran ilminin ilk kez kendisi tarafından ortaya konduğunu ve bu ilme yön veren ilk kişi olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁸.

İbni Haldun umran ilmini ortaya koyarken ahlaki bir takım öğelere yer vermediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Fakat İbni Haldun sadece toplum hayatında değil, siyasi hayatta da ahlaki kurallara riayet etmenin önemini vurgulamaktadır¹⁷⁹.

İbni Haldun ilk kez kendisinin ortaya koyduğunu iddia ettiği “*umran ilmi*” nin konusunu ortaya koymakla ilgili olarak bir takım açıklamalarda bulunarak örnekler vermiştir. Bunun dışında aslında bunu yapmak zorunluluğunun bulunmadığını zira bir ilmi ortaya koyan kimsenin bu ilmin konusunu da tüm detaylarıyla ortaya koyarak ispatlamak gibi bir külfeti olmadığını ifade etmiştir¹⁸⁰.

İbni Haldun aynı zamanda Umran İlmi'nin tarihi olayların doğruluğunun araştırılmasına da hizmet ettiğini ifade etmektedir¹⁸¹.

İbni Haldun'un “Umran İlmi” toplumları ve toplumsal olguları inceleyen, tespit edilen özelliklerle bir takım farklılıklar ortaya koyan, belli sınıflandırmalar

¹⁷⁷ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 206.

¹⁷⁸ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 207; GÖKÇEBAY, s. 3; KORKUT, Şenol, İbn Haldun'un “es-Siyasetü'l-Medeniyye” Teorisinin Eleştirisi, **İbn Haldun güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 161-163; SOYLU, Mehtap, **İbn Haldun'da Sosyolojik Düşünce**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 60.

¹⁷⁹ SAY, Seyfi, **İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı**, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 292.

¹⁸⁰ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 214.

¹⁸¹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 205; YASLIÇİMEN, Faruk; SUNAR, Lütfi, Sosyal Bilimlerde bir Yenilenme İmkânı Olarak İbn Haldun, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 302-306.

yapan, toplumdaki değişim ve gelişmeleri inceleyerek bir takım çıkarımlarda bulunan tıpkı günümüz sosyolojisinin özelliklerini taşıyan bir alandır¹⁸².

Uygun'a göre İbni Haldun'un Mukaddime'de temellerini çizdiği Umran İlmi döneminin çok ötesinde kaldığı için gereken ilgiyi görememiştir. Eğer ki İbni Haldun Mısır'da ders verdiği dönemlerde ortaya attığı fikirleri geliştirerek yayabilecek bir çevre edinebilseydi belki de tarih ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerdeki gelişmeler çok daha erken gerçekleşebilirdi¹⁸³.

İbni Haldun umran ilminin kapsadığı alanı o kadar geniş şekilde tespit etmiştir ki toplumun iktisadi, siyasi, snai ve ilmi hayatı bu kapsamda yer almaktadır. Bu yönüyle İbni Haldun'un yaşadığı dönem olan 14. yüzyılda 19. ve 20 yüzyıl sosyologları seviyesinde fikirler ortaya koyduğunu kanıtlamaktadır¹⁸⁴.

1. Bedevilik ve Hadarilik (Medenilik)

Toplumların yaşayış biçimlerine bakarak onları “bedevi” ve “medeni” toplumlar şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutan İbni Haldun farklı toplumlarda farklı davranış ve eğilimlerin hâkim olduğu tespitinde bulunmuştur¹⁸⁵. İbni Haldun ilgilendiği hemen her konuda Bedevilik ve Hadarilik kavramlarından yararlanmaktadır¹⁸⁶.

¹⁸² GÜRKAN, Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, s. 71; CANATAN, Kadir, **İslam Sosyolojisi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 98-100.

¹⁸³ UYGUN, Oktay, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, Oniki Levha Yayıncılık, https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=19S25_Mo2PEC&oi=fnd&pg=PR3&dq=oktay+uygun+ibn+haldun&ots=4v5FhBuUey&sig=Rvvp8poZV5c79JzdscR7IkWV2Tw&redir_esc=y#v=onepage&q=oktay%20uygun%20ibn%20haldun&f=false, Erişim Tarihi: 12.11.2015, saat: 10:00 s. 7.

¹⁸⁴ SATI EL-HUSRİ, s. 116.

¹⁸⁵ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 103.

¹⁸⁶ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 103, BARTHOLD, Wilhelm, **İslam Medeniyet Tarihi**, Mehmet Fuad Köprülü Külliyyatı 2, Alfa Basım Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti. İstanbul 2014, s. 76-79.

İbni Haldun'un kullandığı anlamıyla bedevi toplum çölde, göçebe şekilde yaşayan toplumu, hadari toplum ise şehirlerde yerleşik bir hayat süren toplumları ifade etmektedir¹⁸⁷.

Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan toplumlar mecburi olarak göçebe bir hayat benimsemektedirler. Bu topluluklarda geçimlerini asgari düzeyde sağlayacak şartların bulunması toplum için yeterlidir, bunu sağlamak için de yardımlaşma içindedirler¹⁸⁸.

2. Asabiyet

Asabiyet kavramı; kabilecilik duygusu ve bu duygunun meydana getirdiği çabaları ifade etmek için kullanılmaktadır. Asabiyet duygusu kabile üyelerinin can ve mal konusunda birbirlerine güvenmelerini sağlamakla birlikte birbirleri için fedakârlık yapabilmelerini ve kabilenin dayanışma içinde olmasını garanti altına almaktadır. Bu duygu kabile bireylerine, kabileleri için savaşma, öldürme veya bu uğurda can verme motivasyonunu sağlamaktadır¹⁸⁹. Rosenthal, İngilizce çevirisini yaptığı Mukaddime'de kullanılan asabiyet kavramını "*group feeling*" şeklinde İngilizce'ye aktarmıştır.¹⁹⁰

İbni Haldun tarafından kullanılan asabiyet kavramı çeşitli düşünürlerce tanımlanmaya çalışılmıştır. Örneğin İbni Haldun'un Mukaddime adlı eserinin çevirisini hazırlamış olan Uludağ kitabın giriş kısmında asabiyet kavramını şöyle tanımlamıştır: "*Asabiyet arka çıkmayı ve birbirini tutmayı sağlayan doğal bir duygudur (tutkunluk hissi). Bu duygu şartlar oluşunca kendiliğinden geçer. Aynıırka mensub olanların, aynı ülkede ve bölgede yaşayanların aynı dine, mezhebe veya*

¹⁸⁷ LACOSTE, Yves, **İbn Haldun Tarih Biliminin Doğuşu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 110.

¹⁸⁸ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 323-324.

¹⁸⁹ ULUDAĞ, s. 94, KAYAPINAR, Akif, İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni bir Açılım, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 127.

¹⁹⁰ ROSENTHAL, Franz, **Introductory Material**, The Muqaddimah, https://asadullahali.files.wordpress.com/2012/10/ibn_khaldun-al_muqaddimah.pdf, s. 5.

ideolojiye bağılı olanların- bir futbol takımını tutar gibi- birbirini tutmaları, birbirine bağlanmalarını temin eden histir, bir ekip bilinci ve takım ruhudur." ¹⁹¹

İbni Haldun'un asabiyet kavramına yüklediği anlam oldukça büyüktür. Ona göre asabiyet öyle bir duygudur ki; iktidar, hukuk, siyaset, mülkiyet gibi pek çok alanda derin etkileri bulunmaktadır¹⁹².

İbni Haldun; farklı toplum yapılarında farklı asabiyet türlerinin hâkim olduğunu ifade etmektedir¹⁹³. Ayrıca ona göre farklı duyguların meydana getirdiği farklı asabiyet türlerinden birinin belirli bir toplumda güç kazanması diğer türlerin zayıflamasının önünü açmaktadır¹⁹⁴.

İbni Haldun, asabiyet duygusunun kan bağı yoluyla oluşabileceği gibi din, dil, kültür gibi çeşitli soyut yollarla da oluşabileceğini savunmaktadır. Siyasi liderin liderlik vasfını sağlamlaştırabilme adına bu asabiyet duygusunun gücüne ihtiyaç duyduğunu ifade eden İbni Haldun bu yönüyle bize Max Weber'in kullandığı "Karizmatik Otorite" kavramını anımsatmaktadır¹⁹⁵.

Boyunduruk altına girmek asabiyetin hem sebebi hem de sonucu olarak kabul edilebilecek çift yönlü bir sonuçtur. Asabiyetin yeterince kuvvetli olmaması topluluğun yenik düşerek bağımsızlığını kaybetmesine neden olurken boyunduruk altındaki bir topluluğun devlete bağlılığı asabiyetten ziyade korkudan ileri geldiği için asabiyet de zaman içinde kaybolmaktadır¹⁹⁶.

İbni Haldun'a göre göçebe topluluklarda nesep asabiyetine dayalı bağlılık ön plandayken, yerleşik toplumlarda sebep asabiyetine dayalı bağlılık ön plana

¹⁹¹ ULUDAĞ, s. 95.

¹⁹² ULUDAĞ, s. 101; ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 346; ŞENTÜRK, Recep, Medeniyetler Sosyolojisi: Neden Çok Medeniyetli bir Dünya Düzeni için Yeniden İbn Haldun?, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 236-240.

¹⁹³ ULUDAĞ, s. 98.

¹⁹⁴ ULUDAĞ, s. 102.

¹⁹⁵ GÖKÇEBAY, s. 2; DOĞAN, Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 265-272.

¹⁹⁶ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 352.

çıkılmaktadır. Devlet ise, nesep asabiyetinden sebep asabiyetine geçmenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır¹⁹⁷.

Asabiyet bağının ortaya koyduğu örf hukukundan bahseden İbni Haldun'un fikirleri 19. yüzyıl sonlarında yaşamış olan Spencer, Vaccaro, Gumpłowicz ve Openheimer gibi sosyologların eserlerinde de gözlemlenmektedir¹⁹⁸.

İbni Haldun asabiyet kavramını birden fazla anlama karşılık gelecek şekilde kullanmıştır. İlk olarak; nesep veya soy bağından gelen tabii ve fiziki beraberlik anlamı karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak ise; devletin varlığı, üçüncü olarak; dini bağlılık ve son olarak da bazen hilafet kudreti anlamlarına gelecek şekilde kullanmıştır. Fındıkoğlu'na göre, İbni Haldun soybağı ile ilgili hususlarda nesep asabiyetini; dini, siyasi hususlarla ilgili olarak da sebep asabiyetini kullanmıştır. Fındıkoğlu'na göre asabiyet, toplumların ihtiyaç duyduğu birlik ve mücadele ruhunu sağlamaktadır. Devletlerin kurulması söz konusu duygunun ortaya çıkardığı enerji sayesinde gerçekleşmektedir¹⁹⁹.

İbni Haldun'a göre, devlet güç kazandıktan büyüdüktan sonra artık ayakta kalabilmek için asabiyete ihtiyaç uymayacaktır. Çünkü ihtiyaç duyduğu bağlılık ve sadakati yaratacak kurumlara ve otoriteye sahiptir²⁰⁰.

Din bir topluluğu bir arada tutacak, asabiyetin kuvvetini artıracak en güçlü bağlardandır. Dinin sağladığı güçten hareketle bir topluluk çok daha güçlü topluluklarla mücadeleye korkmadan girebilirler²⁰¹.

En kuvvetli asabiyet ailenin sahip olduğu bağıdır. Asabiyeti kuvvetli iki topluluk karşı karşıya geldiğinde içlerinden galip gelen topluluk diğerini etkisi altına

¹⁹⁷ FINDIKOĞLU, s. 149.

¹⁹⁸ TOPÇUOĞLU, s. 335.

¹⁹⁹ FINDIKOĞLU, s. 146.

²⁰⁰ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 374.

²⁰¹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 378-379.

alır ve diğer topluluk otoriteye boyun eğer²⁰². Sebep asabiyeti ve nesep asabiyeti olmak üzere iki tür asabiyet söz konusudur²⁰³.

Uygun, İbni Haldun'un asabiyet olarak kullandığı kavramı “soy dayanışması” olarak nitelendirmektedir. Asabiyet, öyle güçlü bir dayanışmayı beraberinde getirmektedir ki toplum bir arada, barış içinde yaşamakta ve birbirine karşı korumacı, savunmacı bir davranış içinde bulunmaktadır²⁰⁴.

Uygun İbni Haldun'un asabiyet olarak tanımladığı dayanışmanın üç çeşit olduğunu ifade etmektedir. İlki soy dayanışması, ikincisi dinsel dayanışma ve en sonuncusu ise ideolojik dayanışmadır. İbni Haldun devlet kurulduktan sonra iktidar sahibine duyulan bağlılığı ideolojik bağlılık şeklinde ifade etmektedir. Söz konusu bağlılık bir süre sonra o kadar güçlü bir hal almaktadır ki dini bağlılık kadar etkili hale gelmektedir. Söz konusu bağlılık da yönetimin meşruiyetini artıran bir unsur olarak kullanılmaktadır. İbni Haldun'un soya dayalı asabiyette ortaya koyduğu soyun mutlaka bir kan bağına dayanması gerekmemektedir. İbni Haldun'un soyun gerçeğe dayanmayan bir kuruntudan ibaret olduğunu savunması günümüzde yaşanan ırk çatışmalarının ne kadar anlamsız olduğunu ifade ederek altı yüz yıl önce altını çizdiği hususun günümüzde halen aşılamamış olmasının anlamsızlığını dile getirmektedir²⁰⁵.

Say'a göre, “Etnisitenin “gerçek ve maddi” boyutu ile “nesep asabiyeti”, “kurgusal ve kültürel” boyutu ile de “sebep asabiyeti” kavramı aradında bir paralellik bulunmaktadır.”²⁰⁶

Asabiyetin ortaya çıkardığı güç, toplumdan topluma farklılıklar gösterse de asabiyet duygusunun en yoğun hissedildiği toplum bedevi toplumlardır²⁰⁷.

²⁰² İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 350.

²⁰³ ULUDAĞ, **Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime**, s. 98, FINDIKOĞLU, s. 147; ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 346, KOZAK, İbrahim Eol, **İnsan-Toplum-İktisat**, Değişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 151.

²⁰⁴ UYGUN, Oktay, **Devlet Teorisi**, Oniki Levha Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 2014, s. 164.

²⁰⁵ UYGUN, **Devlet Teorisi**, s. 168-169.

²⁰⁶ SAY, **İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı**, s. 523.

İbni Haldun'un açıkladığı manada asabiyet kan bağından öte insanlarda dayanışma duygusunu körükleyen soyut, manevi bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır²⁰⁸.

İbni Haldun asabiyet teorisini ortaya koyarken onun sağladığı faydaların yanı sıra bir takım sakıncalarının da olabileceğini de belirtmektedir. İbni Haldun'un asabiyeti ilk olarak bedevi toplumların kendilerini dış etkenlerden korumak üzere birlik olmalarını sağlayan his olarak ele almıştır. Ayrıca söz konusu toplumun birlikte hareket etmesini sağlayan lidere yönelmiş bağlılığı da asabiyet duygusu ile açıklamak mümkündür²⁰⁹.

İbni Haldun'un asabiyet duygusuna verdiği önemi anlayabilmek için Mukaddime'de asabiyet Mukaddime'de hem bir devleti kuracak güç, hem de aynı devletin yıkılmasına neden olacak etken olarak açıkladığına dikkat etmekte fayda vardır. Yine bir lider hangi kişisel özelliklere veya hangi meziyetlere sahip olursa olsun başında bulunduğu toplumun desteğini alamadığı sürece liderliğini koruyamayacaktır. Daha sonra büyük devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte asabiyet yerini mülk adı verilen hükümdarlığa bırakır. Mülkte ise asabiyetten farklı olarak, egemenlik, yaptırım, zor kullanma gibi mali ve askeri bir takım unsurlar dikkati çekmektedir²¹⁰.

a. Nesep Asabiyeti

İlkel toplumlarda ve bedevilerde görülen asabiyet türü nesep asabiyetidir. Nesep asabiyeti aynı soydan gelen, aralarında kan bağı bulunan grupların sahip olduğu asabiyeti ifade etmek için kullanılmaktadır. Kan bağını esas alması

²⁰⁷ ÇİLİNGİR, Lokman, **Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset**, Araştırma Yayınları, Ankara 2009, s. 114.

²⁰⁸ ÇİLİNGİR, s. 115, KARACA, Çağlar, **İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden bir düşünce Etkinliği Olarak Tarih**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 37.

²⁰⁹ KORKUSUZ, , s. 217-219.

²¹⁰ KORKUSUZ, s. 218-219.

bakımında nesep asabiyetinin irade dışı ve içgüdüsel olarak ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür²¹¹.

Asabiyet duygusunun en yoğun hissedildiği ilişki elbette kan bağına dayalı ilişki şeklindedir. Fakat Uygun'a göre bu ilişki dahi çok güçlü temellere ve bir takım sebeplere dayanmaktadır. Aralarında çok güçlü bir bağ bulunmasını öngörebileceğimiz anne-evlat ilişkisi bile bazen tam tersine birbirinden uzak olabilmektedir. Buradan da söz konusu ilişkinin güçlü olabilmesi için somut bir takım nedenlere ihtiyaç duyduğunu anlamaktayız²¹².

b. Sebep Asabiyeti

Sebep asabiyeti; günümüzde modernleşme ve şehirleşmeyle beraber yaygınlaşmış bulunan asabiyet türüdür. Hadari toplumlarda, aralarında kan bağı bulunmayan topluluk üyelerinin sahip oldukları asabiyet duygusudur. Bu duygu topluluk üyeleri arasında akrabalık ilişkisi bulunmadığından dolayı, daha ziyade milli duyguların yoğunlaşmasıyla ortaya çıkabilmektedir. Üç temel sebep asabiyetinden söz etmek mümkündür. Köle ile efendisi arasındaki ilişkiden ortaya çıkan asabiyet türüne “velâ” denmektedir. Bu asabiyet şekli köle ile efendisi arasındaki kölelik ilişkisi ortadan kalksa dahi son bulmamaktadır. Karşılıklı olarak yardımlaşma veya zor dönemlerde dayanışma amacıyla oluşturulan ilişkinin meydana getirdiği sebep asabiyetinin diğer alt türüne ise “hilf” adı verilmektedir. Topluluk üyeleri arasındaki bağın dostluk gibi samimi bir takım ilişkilere dayandığı asabiyet türüne ise ıstınâ denmektedir²¹³.

II. İBNİ HALDUN'UN TOPLUM VE DEVLET ANLAYIŞI

İbni Haldun yaşadığı dönemde, içinde bulunduğu yakın coğrafyadan hareketle Berberi ve Arap toplumları üzerine tespit ve çıkarımlarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra İbni Haldun toplum ve devlet tipleri ve toplumun devlete etkileri gibi hususları geniş şekilde ele almıştır. Her toplumun kendine özgü kurallara

²¹¹ ULUDAĞ, *Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime*, s. 100.

²¹² UYGUN, *İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, s. 54.

²¹³ İBN HALDUN, *Mukaddime I*, s. 99-100.

ihtiyacı olduğunu, bir topluma uygun olan her hangi bir hukuk kuralının başka bir topluma da uygun olması durumunun söz konusu olmadığını belirtmiştir. İbni Haldun'a göre devlette yaşanan gelişim ve değişimlerin kaynağını toplumsal ve sosyal gerçeklikte aramak gerekecektir. Devletlerin kurulmasında farklı sebep ve etkenler söz konusu olabilir ancak her devletin temel gayesi toplumun huzur ve refahı olmalıdır²¹⁴.

İbni Haldun toplumu ve devleti araştırırken dini veya metafizik referanslardan ziyade sosyal gerçekliği kendisine rehber edinerek hareket etmiştir. İbni Haldun'un fikirleri yaşadığı dönem için o kadar ileri görüşlü kabul edilmiştir ki daha sonraları hem Arap hem de Avrupalı düşünürler tarafından 16., 17., 18. ve 19. yüzyıl düşünürleriyle kıyaslanmıştır²¹⁵.

İbni Haldun Ortaçağ döneminde yaşamış bir düşünür olarak döneminin çok ilerisinde fikirler ileri sürmüştür. Bunlardan en önemlisi siyaseti, devleti ilahi kaynağa değil de beşeri, toplumsal bir kaynağa bağlamış olmasıdır. Her toplumda siyasi iktidarı ilahi kaynaklı bir reisin üstlenmediğini, bu sebepten ötürü de kaynağı toplumda aramak gerektiğini savunmuştur²¹⁶.

İbni Haldun özellikle toplum ve devlet arasındaki etkileşim, ilişki ve neden sonuç bağlantısı üzerinde durmuştur²¹⁷.

Toplumsal değişimler beklenenden yavaş olduğu takdirde bir takım zorlamalar gerçekleşmekte ve bu durumda toplumun tepkisiyle karşılaşmaktadır²¹⁸.

Uygun'a göre, İbni Haldun toplumları yaşayış ve ekonomik faaliyetlerine göre kır ve kent toplumu olmak üzere, iki sınıfta toplanmıştır. Uygun, kır ve kent toplumu tabiri kullanmasının gerekçesi olarak bedevi toplumların her zaman göçebe

²¹⁴ TOPÇUOĞLU, s. 346-347.

²¹⁵ FINDIKOĞLU, s. 154, CANATAN, **İslam Sosyolojisi**, s. 132-135

²¹⁶ UYGUN, **Devlet Teorisi**, s. 163.

²¹⁷ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 69.

²¹⁸ BAĞLI, Mazhar, **Haldun'un Gölgesi**, Profil yayıncılık, Ekim 2013, İstanbul, s. 228.

bir hayat sürmedikleri, hadarilerin ise tamamıyla yerleşik bir hayata tabi olmadıklarını ileri sürmüştür²¹⁹.

İbni Haldun toplumların devletten önce bir takım kurallarla belli bir düzen içinde yaşadıklarını ortaya koymuştur. Devletin ise, sosyal olgu ve olayların bir sonucu olarak ortaya çıktığı tespitini ortaya atmıştır. Bunun yanı sıra toplumun hukuk düzenine etkisini ortaya koymuş oluşu, toplumları belli sınıflandırmalara tabi tutmak suretiyle bir takım genelleler yapma gayreti içine girmiş olması, toplumların çeşitli iç ve dış etkenlere bağlı olarak değişebileceklerini ortaya atması gibi tespitleri onun Hukuk Sosyolojisine katkıları arasında sayılabilir²²⁰.

İbni Haldun Aristo'dan farklı olarak toplum ile devlet arasında ayrım bulunduğunu ifade eder ve özellikle günümüz sosyolojisi ile örtüşen toplumun devletten önce var olduğunun altını çizer²²¹.

İbni Haldun'un en dikkate değer tespitlerinden biri ise iktidarın ortaya çıkışını, güç sahibi olmaktan meşru bir otoriteye uzanan süreci gözler önüne sermesidir. İbni Haldun döneminin önemli sosyal olgularından yola çıkarak bir takım genelleme ve sınıflandırmalar yapma gayretini göstermiştir²²².

İbni Haldun'un yaptığı yorum ve eleştirilerde kendisinin oldukça tarafsız ve objektif bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. En başta kendi mensubu olduğu Arap toplumunun olumsuz bir takım vasıflarını sıralamaktan imtina etmemiştir²²³.

²¹⁹ UYGUN, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, s. 12.

²²⁰ ÖKTEM; TÜRKBAĞ s. 350.

²²¹ GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 71.

²²² GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 79, 82.

²²³ UYGUN, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, s. 60.

İbni Haldun'un yaşadığı dönem ve geçmiş ile ilgili ortaya koyduğu fikir ve analizlerle birlikte gelecek için bir sentez ortaya koyma çabası içinde olduğunu belirtmek mümkündür²²⁴.

İbni Haldun, toplumları yöneten iktidarları meşrulaştırmak amacıyla hareket etmemiş tam tersine, halkın söz konusu otoriteleri hangi sebeplerle kabul ettiğini iktidarları nasıl benimsediğini incelemeye gayret etmiştir. Kaldı ki her devletin bir sonu olduğunu ifade etmesi kendi döneminin devletlerinin konumu açısından değerlendirilecek olursa çok cesurca ifade edilmiş tespitler olarak kabul edilmelidir²²⁵.

İbni Haldun Machiavelli'den farklı olarak yöneticinin iktidarını korumak için her yola başvurabileceğini kabul etmemiş, halkın lehine hareket etmesinin hem toplum için hem de otoritenin istikbali için faydalı olacağını vurgulamıştır²²⁶.

İbni Haldun'un da dahil edildiği hukuk ve devletin kökenini sosyal olguda arayan akımlar sosyal olguları incelemesi bakımından, Hukuk Sosyolojisinin hukuk ve devleti ele alması bakımından ise Hukuk Felsefesinin kapsamına dahil olmaktadır. Söz konusu akıma dahil kabul edilen diğer bazı düşünürler; Karl Marx, Max Weber, Gurvitch, Montesquieu'dur²²⁷.

İbn Haldun toplumun, medeniyetin başka bir deyişle umranın bulunduğu her yerde bir iktidarın veya devletin var olduğunu savunmaktadır. Bu bakımdan İbni Haldun bu iki unsuru birbirinden ayrı tutmamaktadır²²⁸.

A. İBNİ HALDUN'UN TOPLUM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbni Haldun'a göre topluluk halinde yaşamak insanlar için bir zorunluluktur. Aksi takdirde insanların temel ihtiyaçları olan beslenmeyi dahi düzenli ve yeterli

²²⁴ KORKUSUZ, Mehmet Hişyar, **Mukaddime'den Muahhire'ye**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 192.

²²⁵ SAY, **Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun**, s. 137.

²²⁶ SAY, **Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun**, s. 236.

²²⁷ ÖKTEM; TÜRKBAĞ s. 292.

²²⁸ YÜKSEL, Mehmet, **Hukuk sosyolojisi Yazıları**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2011, s. 271.

şekilde sağlayamayacaklarını savunur. Ona göre, insanların yardımlaşma ve sosyalleşme ihtiyacı ve ayrıca güvenlik ihtiyacı toplum halinde yaşamalarının önünü açmıştır²²⁹.

İbni Haldun, iklimlerin insanlar üzerindeki fiziki ve ahlaki etkilerinden bahsederek, farklı iklim tiplerinin insanların fiziki yapıları, ten renkleri ve hatta ahlak ve dini inanışları üzerinde etkilerinin bulunduğunu ifade etmektedir. İbni Haldun'un bu tespitinin Montesquieu'nun²³⁰ görüşleriyle de benzeşmektedir²³¹.

İbni Haldun'un toplumların değişimi üzerine fikirlerine benzer ifadeleri, Auguste Comte'un "dinamik sosyal", "sosyal değişim"²³² kavramlarında bulmak mümkündür.

Toplumları birbirinde farklı kılan, onların geçim yöntemlerinin birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü toplu şekilde yaşamaktaki en önemli sebep geçim kaynaklarının sağlanabilmesi için insanların birbirlerine destek olmasıdır²³³.

Topluluklar bir araya gelirken içlerindeki en güçlü asabiyete sahip grubun iktidarı kaçınılmaz olacaktır ve zamanla diğer toplulukları kendi bünyesinde eritmeyi başaracaktır²³⁴.

İbni Haldun, kırsal kesim ile kentlerde farklı çeşit iktidarların bulunduğunu örneğin kırsal kesimde yaşayanların içlerinden önde gelen bir ailenin; içinden çıkan başkanın otoritesini benimsediklerini bunun yanı sıra, kentlerde yaşayanların

²²⁹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 213; GÖKÇEBAY, s. 3.

²³⁰ 1689-1755 tarihleri arasında yaşamış olan ünlü Fransız düşünür. En önemli eseri "Kanunların Ruhuna Üzerine"dir. Montesquieu söz konusu eserinin Üçüncü Bölümü'nde iklim- insan, iklim-kanunlar ilişkilerini ele almıştır. MONTESQUIEU, **Kanunların Ruhuna Üzerine**, Çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, s. 228-270.

²³¹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 259.

²³³ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 323, TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, Bazı İslam Bilginlerinin Toplum Görüşleri, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, S. 1, Y. 1964, s. 83-85

²³⁴ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 388.

otoritesine tabi olduğu hükümdarın ise çok daha karmaşık bir yöntemle iktidar olduğunu ifade etmektedir²³⁵.

İbni Haldun'a göre yaşam biçimleri ve iklimler toplumları ekonomik, sosyal ve siyasal yönden ciddi şekilde etkilemektedir²³⁶.

İklimin Dünya'nın şekillenmesinde etkileri olduğu gibi insanların fiziksel ve manevi özelliklerine, karakterlerine de etkide bulunduğu açıktır. Fakat İbni Haldun söz konusu tezini ortaya atarken amacı belirli genlere veya ırklara bir takım üstünlükler özgüllemek değildir²³⁷.

İbni Haldun'un toplumu sınıflandırmasında esas unsur toplumun gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetlerdir. Fakat söz konusu ekonomik faaliyetler kültürel bir takım unsurlardan da etkilenmektedir²³⁸.

Küçük topluluklar büyük devletlere doğru evrilirken, küçük toplulukların en güçlü olanları diğerlerini hakimiyeti altına alarak devletleri oluştururlar. İşte bu süreçte en güçlü kabile asabiyetin en yoğun olduğu kabiledir. Kısaca mücadele, savaş gücü ve ruhu asabiyetle doğru orantılı olarak gelişmektedir. Aynı şekilde siyasi egemenliğin tesis edilmesi ve otoritenin gerçekleşmesi için de asabiyete ihtiyaç bulunmaktadır²³⁹.

İbni Haldun, her bir birey bir ailenin içinde doğduğu için toplum öncesi diye bir dönemin varlığını kabul etmemektedir. Çok küçük gruplardan dahi oluşsa başından beri insanoğlu toplum içinde yaşamaktadır. Ayrıca İbni Haldun'a göre her ne kadar bireylerin içinde kötü duygular bulunsa da doğa durumunda tamamen bir anarşi kargaşa ortamı olduğunu savunmak doğru olmayacaktır²⁴⁰. Aksine insanlarda soybağı, yakınlık gibi sebeplerle dayanışma duygusu bulunması söz konusudur. İbni

²³⁵ UYGUN, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, s. 20.

²³⁶ UYGUN, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, s. 21.

²³⁷ ÜLGER, İbrahim, **İbni Haldun Işığın Kaynağı Doğu-4**, Berfin Yayınları, İstanbul 2004, s. 63-65.

²³⁸ HASSAN, Ümit, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s. 125.

²³⁹ HASSAN, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, s. 207-208.

²⁴⁰ SAY, **Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun**, s. 34,45.

Haldun Hobbes'un aksine insanın öz itibariyle yalnızca kötülük değil aynı zamanda dayanışma ve yardımlaşma duygularını da taşıdığını savunmaktadır²⁴¹.

1. Bedevi Hayatın Toplum Üzerindeki Etkileri

Riyaset liderlik, reislik anlamına gelmektedir. Riyaset İbni Haldun'a göre galibiyetin sonunda elde edilir. Galibiyet ise birlikte mücadeleyi yani asabiyeti gerektirmektedir. Başka bir deyişle bir toplulukta liderliği ele geçirebilmek için en güçlü asabiyete dayanmış olmak gerekmektedir. Topluluğa sonradan katılmış, herhangi bir kimsenin bu anlamda riyaseti elde edebilmesi imkansız denecek kadar güçtür²⁴².

Topçuoğlu, göçebe yaşayan toplulukların içinde buldukları ekonomik, sosyal ve fiziki şartların onların yaşamlarına etkide bulduklarına dikkat çekmektedir. Ona göre göçebe topluluklar şehirlerde yaşayanlara kıyasla oldukça kaba ve sert sayılabilecek bir yapıya sahip olmalarının yanı sıra ahlaki bozulmaya da daha az meyillidirler. Göçebe topluluklar ihtiyaçlarını azami düzeyde sağlamakla yetinirler. Yaşamlarını sürdürecekt kadar gıda ve barınma onlar için yeterlidir. Bunun dışında, çeşitlilik, kalite, sunum gibi detaylar çok önemli değildir. Bütün bu koşullar göçebe hayat süren insanların aza kanaat eden bir karaktere sahip olmalarını sağlamıştır. Yine asabiyet bağından doğan ilişkiler kuvvetli olduğu için göçebe hayat süren insanlarda bireysellikten öte, kabilenin çıkarları önem arz etmektedir. Bu da bencillikten ziyade fedakar bir tutum sergilemelerini sağlamaktadır. Bunun dışında göçebe hayat süren bireylerin kendi kabile üyeleri dışında hiçbir yabancıya güven duymaları da söz konusu değildir. Bu da göçebe toplumların her an savaşa hazır birer asker olarak yetişmelerine neden olmaktadır²⁴³.

Günümüzde toplumların göç etmesinde hayvancılıkla uğraşmalarından ayrı pek çok sebep yer almaktadır. Örneğin Orta Doğu coğrafyasında yaşanan

²⁴¹ SAY, **Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun**, s. 45; GÖRGÜN, Tahsin, İbn Haldun'un Toplum Metafiziğinin Güncelliği ve Günümüzde Toplum Araştırmaları Açısından Önemi, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed: Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 341-346.

²⁴² İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 339.

²⁴³ TOPÇUOĞLU, s. 336.

karışıklıklar ve iç savaşlardan kaçan topluluklar vatanlarını terk ederek güvenli ülkelere göç etmektedirler. Burada zorunlu göç durumu söz konusudur. Böyle bir durumda göç etmiş topluluklar hakkında tespitlerde bulunulurken toplumun içinde bulunduğu durumlardan genel bir sonuca ulaşmak veya söz konusu topluluklara belirli karakteristik özellikler atfetmek yerine, toplumun hangi etkenlere reaksiyon olarak, söz konusu davranış biçimlerini veya hayat tarzları geliştirdiklerini göz önünde bulundurmakta fayda olacaktır.

İbni Haldun, Arapların bölgedeki en göçebe toplum olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebi Arapların diğer toplumlardan ziyade deve yetiştirmekle meşgul olmalarından ileri gelmektedir. Deve yetiştiriciliği diğer hayvan yetiştiriciliklerinden veya çiftçilikten çok daha fazla hareketli olmayı gerektirmektedir. Bu sebeple İbni Haldun, bazen göçebe kavramı yerine Arap ifadesini de kullanmaktadır²⁴⁴.

İbni Haldun'a göre göçebe topluluklar, yerleşik toplumlara göre zorbalık veya haksız yollarla otoriteyi ele geçirmeye daha çok yatkındırlar²⁴⁵.

İbni Haldun'a göre bedeviler yerleşik hayata geçmek üzere hayatlarını sürdürmektedirler. Başka bir deyişle yerleşik hayat bedeviler için bir idealdir. Yerleşik hayatın en önemli unsuru olan siyasi otoriteyi bu açıklamadan yola çıkarak bir amaç olarak ifade edebiliriz. Bedeviliğin en belirgin özelliği olan asabiyet söz konusu amaca ulaşmak için bir köprüdür²⁴⁶.

İbni Haldun'a göre bedeviler, tabiatları gereği yağmacıdırlar. Kolay bir şekilde sonuca ulaşmayı hedeflerler ve zorluklara takılmaktan kaçınırlar. Bedevilerin söz konusu kural tanımaz hayat biçimleri özgür olmalarından, herhangi bir siyasi otoriteye tabi olmamalarından kaynaklanmaktadır. İbni Haldun'a göre bu toplumun ruhuna aykırıdır. İbni Haldun, burada bedevi hayat tarzını vahşi yaşamla özdeşleştirmektedir²⁴⁷.

²⁴⁴ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 325.

²⁴⁵ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 349.

²⁴⁶ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 351.

²⁴⁷ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 364.

İbni Haldun'a göre en saf haliyle göçebeliği yaşayan millet Araplar'dır. Araplar deve yetiştiriciliği ile uğraşmaktadırlar. Develer çöllerde yaşarlar ve çöllerde bulunan kaynaklardan beslenirler. Develer aynı zamanda üremesi en zahmetli hayvanlardandır. Bundan dolayıdır ki Araplar develerini yetiştirebilmek için çetin çöl şartlarıyla mücadele etmek ve sürekli hareket halinde olmak zorundadırlar. Bedevi lideri de çoğu zaman hakimiyeti altında bulunanlara faydalı olmak için çabalar. Liderlik adeta ağır bir sorumluluktur, asabiyetin getirdiği bağlılığın kaybolmaması adına her daim dikkatli olmak zorundadır. Fakat yerleşik topluluklarda iktidar siyasi otoriteye dayandığı için, asabiyetin yerini müeyyideler almıştır²⁴⁸.

Peki bu kadar güçlü bağlara sahip, vahşi ve güçlü bedeviler nasıl oluyor da şehirli, tembel bir millete karşı daha aciz konumda bulunabiliyorlar? Bunun en önemli sebebi göçebe hayat süren toplulukların şehirlilerden temin ettikleri bazı ihtiyaç maddeleri için şehirliyle muhtaç durumda olmalarıdır.

İbni Haldun'un tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplulukları bedevi toplumlar şeklinde adlandırmaktadır. Ona göre bedevi toplumlar toplumsal yaşamın ilk topluluklarıdır. Uygun'a göre İbni Haldun'un bu ifadesinden avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan toplulukları İbni Haldun'un toplum olarak kabul etmediği, daha çok toplum öncesi birliktelik olarak kabul etmiş olabileceğini anlamak gerekir²⁴⁹.

Göçebe hayat süren toplumlar iklim ve çevre şartlarından etkilenmektedirler. Böylece belirli bir ırka mensup bir toplumun değil de belirli yaşam şartlarına tabi olmuş toplumların karakteristik bir takım özelliklerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu ifade şekli yüzyıllardır süregelen ırkçılığın temelini oluşturan bakış açısını reddeden oldukça ilerici bir tutumdur. Başka bir deyişle İbni Haldun'a göre yaşam ve çevre koşulları bireylerin ve toplumların belirli karakteristik özellikler taşımasını sağlamaktadır²⁵⁰.

Göçebe topluluklar, yaşadıkları hayat koşulları itibariyle şehirli insanlara nazaran daha kaba sert davranışlar sergilemeye eğimli olmakla beraber,

²⁴⁸ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 367; ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 222.

²⁴⁹ UYGUN, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, s. 10-11.

²⁵⁰ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 222.

bireysellikleri ön planda olmadığı için yardımlaşma ve dürüstlük gibi bir takım hususlar da da şehirli toplumlardan daha ileridedirler. Göçebe toplumlar ihtiyaçları kadar üretip, gündelik ihtiyaçlarını azami seviyede tutmaya gayret göstermelerinden dolayı olumsuz, bencil düşüncelerden biraz olsun arınmış olmaktadır²⁵¹.

İbni Haldun bedevi hayatının hadariliğe göre ilkel bir hayat olduğunu ifade ederken kastettiği, bedeviliğin hadariliğe göre önce geldiğidir. İbni Haldun'a göre her iki yaşam tarzı da doğal süreçlerin eseri olmakla birlikte ikisinin farklı bir takım avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır²⁵².

2. *Yerleşik Hayatın Toplum Üzerindeki Etkileri*

İhtiyaçlarından fazlasını elde edenler göçebe hayatı sürdürmekten yavaş yavaş uzaklaşacak göçebe hayata göre çok daha refah ve rahat bir hayat biçimi olan yerleşik hayata geçmektedirler. Refah seviyesi arttıkça, söz konusu yeni yaşam biçimine özgü bir takım adet ve gelenekler ortaya çıkmaya başlar. Yerleşik hayat, göçebe yaşama göre temel geçim kaynaklarının ötesinde bir takım kaynaklara ihtiyaç duymaktadır²⁵³.

Yerleşik hayata geçme durumu göçebeliğin tamamıyla zıddı bir duruma meydan vermektedir. Nesep (soy) bağının etkisini kaybettiği yerleşik toplumlardaki bağlılık daha başka bağlar kurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Siyasi, dini bir takım ortak noktalarla yeni suni bağlar kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu bağlar yerleşik toplumların savaşçılıktan ziyade kültürel ve sanatsal alanlarda gelişmelerinin önünü açmıştır. Yerleşik toplumlarda savaş tehdidi ve savunma ihtiyacını gideren en önemli unsurlar ise siyasi ve hukuki teşkilatlanmadır²⁵⁴.

²⁵¹ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 344-345

²⁵² LACOSTE, Yves, **İbn Haldun Tarih Biliminin Doğuşu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 111; SAY, **Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun**, s. 40; ÜLGER, , s. 91.

²⁵³ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 324; ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 347.

²⁵⁴ TOPÇUOĞLU, s. 337.

İbni Haldun “*hadari*”nin ne anlama geldiğini Mukaddime’de şöyle tanımlamıştır: “.... *Yerleşik hayat süren şehirli ve kasabalı demektir.*”²⁵⁵ Bu tanımdan hareketle hadariliğin de şehir ve kasabalarda yerleşik hayat sürmek anlamına karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Başka bir deyişle hadarilik ile yerleşik hayat aynı anlama gelmektedir.

Yerleşik hayat süren topluluklarda bazı insanlar ticaret ile uğraşırken bazıları da çeşitli sanat faaliyetleri icra etmektedirler. Hadarilerin elde ettikleri gelir bedevilerden çok daha fazladır. Bunun sebebi göçebe toplulukların hayatlarını sürdürebilmeleri için gereken miktar ile yerleşik hayat süren insanların ihtiyaç duyduğu miktarın farklı olmasıdır. Söz konusu kazanç, emek değil de ihtiyaç doğrultusunda elde edilmektedir²⁵⁶.

İbni Haldun’a göre insanın refaha ulaşım zaruri ihtiyaçlarından öte bir takım şeylere ihtiyaç duyması öncelikle hayat standartlarının yükselmesiyle mümkün olacaktır. Zaruri ihtiyaçlarından fazlasını karşılamaya yetecek gelire sahip bireyler yerleşik hayata geçeceklerdir. İbni Haldun’a göre yerleşik hayat göçebe hayattan sonra gelmektedir. İnsanlar göçebe hayat sürerken çok daha kaba ve hayvanlara yakın bir hayat sürerken, yerleşik hayata geçmekle beraber daha ince ve zanaata yönelik bir hayat sürdürmektedirler. İbni Haldun’un hadariliğin bedevilikten sonra geldiğine yönelik sunduğu ikinci kanıt ise şehirlerde yaşayan hemen herkesin geçmişte göçebe yaşayan bir neslin devamı olmasıdır. Yerleşik hayata geçmek bir nevi göçebeliğin refahla sona ermesinin kanıtıdır²⁵⁷.

İbni Haldun hadarilerin hayatlarını refah içinde sürdürmekten ötürü kapıldıkları rehabet ve rahatlıktan ötürü faydasız ve sakıncalı davranışlara daha eğilimli olduklarını ifade etmektedir. Bedevilerin ise içine düştükleri geçim derdinden dolayı çok daha az miktarda kötü huy barındırdıklarını savunur. İbni Haldun’a göre yerleşik hayat süren toplumlar, güvenlik, savunma gibi hususlarda

²⁵⁵ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 324.

²⁵⁶ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 324; CANATAN, Kadir, **İbn Haldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi**, Açılım Kitap, İstanbul, 2013, s. 118.

²⁵⁷ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 326.

içinde yaşadıkları devlete duydukları güven dolayısıyla kapıldıkları rehabet ortamından dolayı bedevilere göre çok daha güçsüz ve cesaretsizdirler²⁵⁸.

Şehirlerde yaşayan insanlar her ne kadar karakter olarak bozulmaya yüz tutmuş da olsalar, göçebe yaşayan topluluklara göre daha fazla hukuk ve hak temelli davranışlar sergilerler. Bunun da en önemli sebebi devlet otoritesinin uyguladığı müeyyidelerden çekinmeleridir²⁵⁹.

Bir topluluk mülk edinmeye başladıktan sonra, artık hayatları tümüyle değişmeye başlar. Öyle ki söz konusu değişiklikler adetlerine dahi yansımaya başlar. Elde ettikleri refah nispetince de bedeviliğin getirdiği kabalık ve sertlikten uzaklaşmaya başlarlar²⁶⁰.

İbni Haldun'un sanat olarak ifade ettiği ve yerleşik hayata geçen toplumların icra ettiği meslek esasen günümüzde zanaat olarak adlandırılmakta ve çok geniş bir meslek yelpazesini kapsamaktadır²⁶¹.

İbni Haldun'a göre göçebe hayatta yerleşik hayata geçen toplumlar, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmaktan ticaret ve zanaatkârlığa geçiş yapmaktadırlar²⁶².

3. *Tarihin Toplum ve Hukuk Bakımından Önemi*

İbni Haldun'a göre tarih sadece bir takım bilgilerin nakledilmesinden ibaret değildir. Tarihi olayların aktarılabilmesi için öncelikle akıl süzgecinden geçirilmeleri ve toplumsal, dönemsal özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü tarih sadece geçmişte yaşanan bir takım olayların öğrenilmesi, devletlerin kurulmalarının ve yıkılışlarının aktarılmasıyla Dünya'nın nasıl günümüze ulaştığının anlatılması değildir. Tarihi olaylar, günümüzden bakılarak dönemin toplumunu daha yakından tanımamızı, hangi sıkıntıları hangi deneyimleri tecrübe ettiklerini

²⁵⁸ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 327, 330.

²⁵⁹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 333.

²⁶⁰ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 389.

²⁶¹ Örneğin; “Çiftçilik Sanatı”, “Mimari Sanatı”, “Dokuma ve Dikiş Sanatı”, “Ebelik Sanatı”, İBN HALDUN, **Mukaddime II**, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 729-736.

²⁶² UYGUN, **Devlet Teorisi**, s. 170.

keşfedebilmemizi ve dönemin yapısal özelliklerinin yaşanan olaylara etkisini görebilmemize destek olmaktadır²⁶³.

İbni Haldun; büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkla uğraşanların göçebe hayat sürmesi ile deve çobanlığı ile uğraşanların sürdürdükleri göçebe hayat arasındaki farka dikkat çekmektedir. Deve çobanları çöllerde çok uzun yolculuklar yaparak, birbirinden farklı ve uzak bölgelerdeki topluluklarla bir araya gelmektedir. Bu göçebe topluluklar pek çok devletin yıkılarak yenilerinin kurulmasına etki edecek kadar güçlü etkileşim halinde bulunmaktadır²⁶⁴.

İbni Haldun, her toplumun devlet oluşturmayacağını, fakat buna rağmen belirli kurallar ve düzen içinde hareket etmesinin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Toplum ve devlet arasındaki ayrıma dikkat çeken İbni Haldun'a göre, göçebe topluluklar da herhangi bir devlet oluşturmaksızın varlığını sürdüren topluluklardır²⁶⁵.

İbni Haldun'un sosyolojiye ilişkin fikirleri esasen tarihin gerçekliğini araştırmak felsefesi ve mantığı ile ortaya çıkmıştır²⁶⁶. İbni Haldun'a göre, bir tarihçi, yaşanmış bir olayı kaleme almadan evvel, olayın gerçekleştiği toplumun özelliklerini yakından tanımış ve doğru şekilde tespit etmiş olmalıdır²⁶⁷. Günümüz bakımından toplumların çok daha farklı gruplar oluşturulabileceğini söylemek mümkündür.

İbni Haldun'a göre çağlar değiştikçe, günler geçtikçe milletlerin veya toplulukların durumlarında da bir takım değişiklikler meydana gelmektedir. Devlet, sanat, siyaset ve dil gibi unsurlarda meydana gelen değişiklikler örf ve adetlere de doğal olarak yansımaktadır. Fakat bu değişiklikler uzun yıllar içinde ve yavaş bir

²⁶³ TOPÇUOĞLU, s. 328-329.

²⁶⁴ TOPÇUOĞLU, s. 333.

²⁶⁵ TOPÇUOĞLU, s. 333-334.

²⁶⁶ TAPLAMACIOĞLU, s. 93.

²⁶⁷ TOPÇUOĞLU, s. 330.

seyir halinde gerçekleştiğinden dolayı insanların bu değişiklikleri fark edebilmeleri pek mümkün olmamaktadır²⁶⁸.

Tarih Sosyolojide ve Hukuk sosyolojisinde çok önemi bir konumda bulunmaktadır. Çünkü tarih boyunca yaşanan her türlü gelişim ve değişimler toplumla birlikte hukuku da şekillendirmektedir²⁶⁹.

B. İBNİ HALDUN'UN DEVLET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbni Haldun Mukaddime'nin üçte birlik kısmını "Devlet" konusuna ayırarak söz konusu hususa verdiği önemi göstermiştir²⁷⁰.

İbni Haldun, yerleşik hayat süren toplulukların siyasi bir düzen ve idare ile yönetilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Göçebe yaşayan topluluklara göre, işbölümünün gelişmesi, menfaat ve fikirlerin farklılaşması gibi etkenler dolayısıyla çok daha karmaşık ve yoğun bir hayat süren yerleşik toplumların bir arada barış içinde yaşayabilmeleri için siyasi otorite bir zorunluluktur²⁷¹. İbni Haldun'un toplumlar ile ilgili yaptığı söz konusu tahlil günümüz hukuk sosyolojisi anlayışları açısından da geçerli kabul edilmektedir. Pek çok sosyolog birbiriyle mücadele eden kabilelerden mağlup olan kabilenin hiçbir şekilde aralarındaki husumeti sonlandırmayarak bağlılık sergilemeyeceklerini, hukukun da işte söz konusu durumda iç barışın zedelememesi için ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Fakat İbni Haldun, uzun yıllar geçtikten sonra yeni bağların ortaya çıkacağını savunmaktadır²⁷².

Devlet teşkilatının ve siyasi egemenliğin ortaya çıkışı toplumun itaatinin zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. İbni Haldun; siyasi egemenliğin ortaya çıktıktan sonra hukuki boyut kazanarak meşruiyetini sağlayışını gerçekçi ve

²⁶⁸ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 190.

²⁶⁹ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 343.

²⁷⁰ SATI EL-HUSRİ, s. 216.

²⁷¹ TOPÇUOĞLU, s. 339-340.

²⁷² TOPÇUOĞLU, s. 342.

sosyolojik bir bakışla ortaya koymaktadır²⁷³. İbni Haldun devlet yönetiminin mümkün olduğunca özgürlükleri savunucu olması gerektiğini belirtmesinin yanı sıra kamusal düzenin de var olması gerektiğini ifade etmektedir²⁷⁴.

İbni Haldun'a göre devletin fetihçi anlayış içinde olmasının en önemli sebebi ekonomik kaygılardır. Dinin ise yardımcı sebep olduğunu ifade etmektedir. İbni Haldun'a göre devletler yıkılıp sona erseler dahi toplumlar başka bir devlet adı altında var olmaya devam ederler²⁷⁵.

İbni Haldun devletlerin kurulma, gelişme ve yıkılma safhalarını devletin ve toplumun değişim ve gelişim halinde bulunmasıyla ilişkili olarak ele almaktadır²⁷⁶. Bu durumu Hegel'in diyalektik anlayışına benzeten Gürkan'a göre, bu bakış açısının sebebi İbni Haldun'un yaşadığı devrin ve çevrenin genel özellikleridir. Kaldı ki konumunun farkında olan İbni Haldun, tam tersi durumların da söz konusu olabileceğini, başka bir deyişle devletlerin daha durgun bir seyir izleyebileceğini belirtmektedir²⁷⁷.

İbni Haldun'a göre bir ülkede bilim ve sanatın gelişebilmesi için devlet yöneticilerinin eylemlerinde adil olması, yolsuzluktan uzak durması, keyfi davranışlardan kaçınması çok önemlidir²⁷⁸.

İbni Haldun devletin neden gerekli olduğu ile ilgili tespitini Mukaddime'de dile getirmiştir. Ona göre insanlar vahşi hayvanlardan korunmak için silahlar icat etmişler ancak insanlardan gelecek saldırılardan korunmak için silahtan fazlasına ihtiyaç duymuşlardır. İşte İbni Haldun'a göre bu ihtiyaç devlet otoritesini meydana getirmiştir²⁷⁹. Bu tespit bize "insan insanın kurdudur" çıkarımıyla ün yapmış düşünür

²⁷³ GÜRKAN, s. 237, 239.

²⁷⁴ TAPLAMACIOĞLU, s. 93.

²⁷⁵ DURSUN, s. 19-20.

²⁷⁶ GÜRKAN, s. 240; ERDEM, Fazıl Hüsni, İbn Haldun'un Devlet Görüşü, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 6, Y. 1993, s. 172-180.

²⁷⁷ GÜRKAN, s. 245.

²⁷⁸ İBN HALDUN, Mukaddime I, s. 183.

²⁷⁹ İBN HALDUN, Mukaddime I,, s. 215.

Thomas Hobbes'un fikirlerinin bu noktada İbni Haldun'un fikirleriyle örtüştüğünü göstermektedir. 1588-1679 yılları arasında yaşamış olan Thomas Hobbes eseri Leviathan'da devletin oluşumunun insanları birbirlerinin zararlarından koruma gereksiniminden ileri geldiğini savunmaktadır²⁸⁰.

İbni Haldun devlet otoritesine olan ihtiyacı dile getirmiş ve bunu da insan olmanın getirdiği bir sonuç olarak görmüştür. Ona göre insanlardan başka arı ve karıncalar da otoriteye ihtiyaç duyarlar ancak onların ihtiyaç hissi içgüdüsel iken insanlarınki akıl ve düşünceden kaynaklanmaktadır. İbni Haldun'a göre, devlet toplumun durumuna ve yapısına tabidir. Fakat nesiller ve devletler değiştikçe mevcut durum ve yapıya yenileri eklenir ve eskilerinin bazılarında vazgeçilmeye başlanır. Bu şekilde zaman geçtikçe artık yeni durum ve yapılar eskilerinden çok daha farklı bir hale bürünmüş ve hatta eskileriyle çatışmaya başlamış olur²⁸¹.

İbni Haldun devletin bekası için halkın refahını sağlayacak şekilde hareket edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre iktidar sahipleri ticari ve iktisadi faaliyetlerin cazibesine kapılmamalıdır²⁸².

İbni Haldun iki türlü devletten bahsetmektedir. İlki göçebe toplumlarda kendiliğinden oluşan diğeri ise belirli bir merkez ve teşkilatlanma oluşturularak meydana getirilmiş, çeşitli kural ve emirler çerçevesinde oluşturulmuş sistemdir. Bu iki kurum arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. İbni Haldun'a göre kendiliğinden oluşmuş yapılanmalarda bir şefin otoritesi söz konusu iken, diğer yapılanmada devletin oluşmasından sonra hükümdar otoritesi söz konusu olmaktadır. Bu iki otoritenin birbirinden farkını anlamak için toplulukların yapılarını incelemek gerekecektir. Kabiledeki şefin otoritesi, kabile üyelerinin şefe duydukları saygı ve hürmetten ileri gelmektedir. Kabilenin şefi konumundaki kişinin herhangi bir itaatsizlik halinde başvurabileceği bir şiddet unsuru bulunmamaktadır. Çünkü halkın şefle olan bağı kendiliğinden oluşmuş ve manevi değerlere dayanmaktadır. Fakat devletin, sonradan bir halkı yönetmek üzere kurulduğu ikinci türde, itaati sağlamak

²⁸⁰ HOBBS, Thomas, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, İstanbul, 2013, s. 136.

²⁸¹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 191, 208.

²⁸² FINDIKOĞLU, s. 151.

halkı zorlamayı gerektirmektedir. Kısaca İbni Haldun'a göre devletin tanımlanmasında iktidar çok önemli bir unsur olarak yer almaktadır²⁸³.

Topçuoğlu'na göre, siyasi iktidar önemli bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Göçebe topluluklar birbirini tanıyan az sayıda insandan oluştuğundan dolayı asabiye bağı oldukça kuvvetlidir. Bu sebeple de aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesi açısından örf-adet kuralları yeterli olmaktadır. Daha sonra nüfusun giderek kalabalıklaşması beraberinde birtakım sorunları getirmektedir. Akrabalık ilişkilerinin zayıflaması, mülkiyetin artması gibi unsurlarla birlikte topluluğu yönetecek liderin iktidarını destekleyecek asabiye bağından öte unsurlara ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle soyları ve hayat tarzları birbirlerinden farklı insanları bir arada tutacak merkezi bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulmaktadır ki bunu da ancak siyasi iktidar başarabilecektir²⁸⁴.

İbni Haldun'a göre devlet iktidarın üstünlüğüne dayanmaktadır. İktidarın üstünlüğü ve otoritesi zaman içinde toplum nazarında hukukilik kazanarak meşru bir otoriteye dönüşmektedir. Devlet, temelde mücadele eden iki kabileden birinin galibiyet elde ederek diğer kabileyi kendine katmasıyla birlikte meydana gelmektedir. Söz konusu durumda iki ayrı kabileyi bir arada tutacak asabiye bağı söz konusu olmadığından dolayı, galip gelen kabile diğer kabileyi güç kullanarak yönetmeye ve kendisine bağlamaya çabalar. Sonuçta belli zaman geçtikten sonra, otoritenin cebir uyguladığı topluluk itaat etmeye ve bir süre sonra da bağlılık göstermeye başlayacaktır. Söz konusu değişim güce karşı koyamamaktan kaynaklanan boyun eğme ve zaman içinde duyulan kin ve öfkenin zayıflayarak bağlılık ve sadakate dönüşmesinden ileri gelmektedir. İbni Haldun'a göre, devlet ve hükümet kurulma aşamasında halkın itaatini kazanmak için kuvvete başvurmaktadır. Çünkü halkı akıbetini bilmediği bir yönetime itaat ettirmenin daha kolay bir yöntemi yoktur. Fakat daha sonra devlet iktidarı nesilden nesile el değiştirdiğinde, devletin ilk halini hatırlayan herhangi bir kimse kalmayacağı için itaati sağlamak daha da kolay hale gelecektir. Halk iktidarın gücüne öylesine ikna olur ki, iktidarın el değiştirdiği sülalenin yönetimi çoğu zaman ilahi kaynağa dayandırılır. Halkın bağlılığı

²⁸³ TOPÇUOĞLU, s. 338-339.

²⁸⁴ TOPÇUOĞLU, s. 339.

sağlandıktan sonra artık otoritenin asabiyet bağının desteğine ihtiyacı kalmayacaktır²⁸⁵.

Devlet kurulup otoritesi sağlamlaştırıp, teşkilatlanmasını oturtuktan sonra maddi anlamda da kuvvetlenmeye başlar. Maddi anlamda güç kazanan devlet; emniyetin sağlanması, refah seviyesinin yükseltilmesi gibi alanlarda faaliyetler göstermeye başlar. Topçuoğlu'na göre söz konusu durum bir yandan halkın, sanat, bilim, kültür gibi alanlarda gelişmesinin yolunu açarken diğer taraftan refah ve güvenlik içinde hüküm süren iktidar sahiplerinin erdem ve faziletlerini yavaş yavaş nesiller boyunca kaybetmelerine “soysuzlaşmalarına” yol açmaktadır. İbni Haldun, soy, soysuzluk, asalet gibi kavramları mistik veya biyolojik herhangi bir temele dayandırmadan, olduğu gibi, sosyal gerçeklik içinde tasvir ederek, kullanmayı tercih etmiştir. Ona göre söz konusu meziyetler, nesilden nesle geçmezler, doğuştan gelmezler. İbni Haldun'un iktidar sahibi olan aile için yaptığı vasıflandırmanın kaynağı tamamen iktidardakilerin davranışlarında saklıdır. İktidarın ilk sahipleri çalışkanlık ve kahramanlıklarıyla soylu ve asil olduklarını göstermişler fakat onlardan sonra gelen nesil söz konusu meziyetlerden uzaklaşmışlardır. İbni Haldun'un 14. yüzyılda kana dayalı asalet anlayışının benimsendiği bir dönemde böylesi bir tanımlama ve tespitle bularak oldukça modern bir tavır sergilemiştir²⁸⁶.

İbni Haldun'a göre bir kimseyi vergi veya borç ödemeye iten zorlayıcı güç ve müeyyidelerdir. Vergi ve borç ödemek gibi hususlar asabiyetten bağımsız bir takım etkenlerle gerçekleştiği içindir ki bu kimseler boyunduruk altındaki kimselerdir. İbni Haldun'a göre insanoğlu yaradılışı itibariyle güzel işler yapmak, kötü duygulardan arınmak üzere hareketlerini gerçekleştirir. İnsanların yaptıkları kötülükler, insanların hayvani içgüdüleriyle hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu fikirden hareketle İbni Haldun'a göre siyaset ve iktidar yalnızca insana özgü olduğu için iyi ve faydalıdır. Başka bir topluluğa yenilerek boyunduruk altına giren bir topluluk, diğer topluluğa bağımlı hale gelerek yavaş yavaş yok olur. İbni Haldun'a göre her insan

²⁸⁵ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 416.

²⁸⁶ TOPÇUOĞLU, s. 344-345.

yaradılışı gereği lider olarak dünyaya gelir. Liderliği elde edemeyen birey rehavete kapılır ve hatta bazen zaruri ihtiyaçları için dahi harekete geçmekten imtina eder²⁸⁷.

Devlet kurulduktan sonra, en önemli sıkıntı merkezden uzakta kalan sınır bölgelerinin korunması ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Çünkü devletin etki alanı merkezden sınırlara gittikçe azalmaktadır. Bu sebeple asabe denilen, güvenilir kimseler bu sınırlara yerleştirilir. İbni Haldun'a göre bir devletin genişleyebilmesi için yeterli sayıda asabenin var olması gerekmektedir. Aksi takdirde kontrol altında tutulamayan sınır bölgeleri devletin kontrolünden çıkacaktır²⁸⁸. Görüldüğü üzere, devletin büyüklüğü ile asabiyet arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. İbni Haldun'a göre, birbirinden oldukça farklı grup ve topluluklardan oluşan bir devletin uzun ömürlü olabilmesi maalesef mümkün olmayacaktır. Devlet otoritesi her ne kadar güçlü olsa da, en zayıf anında onu ortadan kaldırmayı hedefleyen bir grubun asabiyetiyle karşı karşıyadır²⁸⁹.

İbni Haldun'a göre devletlerin bedevilikten hadariliğe geçmeleri oldukça tabiidir. Ona göre devlet olmanın ilk aşaması bedevilikle başlamaktadır. Ardından elde edilen mülk ve ganimetlerle birlikte yavaş yavaş yerleşik hayata geçilmektedir. Yerleşik hayatla birlikte refah seviyesi yükselmekte ve zanaatle uğraşanların sayısı artmaktadır. Refah seviyesinin yüksek olması öncelikle, devletin gelişmesi için önemli yararlıklar sağlamaktadır. Örneğin refah seviyesi arttıkça, nüfus artar, bu da daha güçlü daha kalabalık bir nesle ve asabiyete sahip olmak anlamına gelmektedir²⁹⁰.

Mülk toplumların yerleşik hayata geçmesinde iki şekilde rol oynamaktadır. İlki mülk sahibi olmakla kişilerin refah seviyeleri yükseldiği için artık zorlu şartlar altında göçebe bir hayat sürdürmelerine gerek kalmayacaktır. İkinci olarak mülkün çeşitli tehlike ve hırsızlıklardan korunması yerleşik bir hayatı zorunlu kılmaktadır²⁹¹.

²⁸⁷ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 354, 363.

²⁸⁸ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 383.

²⁸⁹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 385-386.

²⁹⁰ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 395, 398.

²⁹¹ İBN HALDUN, **Mukaddime II**, s. 631.

Asabiyet yönünden en güçlü kabilenin otoritesiyle kurulan devlette halka dayatılan vergiler asabiyet duygusunda zayıflamalara yol açmaktadır. Asabiyet duygusu özellikle savaş, dışarıdan gelen tehlikeler ve düşmanların varlığıyla birlikte körüklenmektedir. Söz konusu durumlar toplumdaki dayanışma duygusunu körüklemek isteyen lider için önemli bir argümandır. İbni Haldun her bedevi toplumun asabiyet duygusuna sahip olmadığını özellikle köleleşmiş, kendilerini savunmaktan aciz ve vergi ödemekle mükellef toplumların asabiyet duygusunu yitirdiklerini savunmaktadır²⁹².

1. Riyaset

Bedeviler riyaset (iktidar) için birbirleriyle mücadele ederler. İktidar kolay kolay el değıştirmez. Çünkü otoriteyi elde etmek çok ciddi meziyetler gerektirmektedir²⁹³.

İbni Haldun'a göre, devletin kurulması için yerleşik hayata geçilmiş olması gerekmektedir. O, bedevi toplumlardaki siyasi otorite için "*Riyaset*" kavramını kullanmaktadır. Bedevi toplumlarda, kabilenin önde gelen, yaşlı, bilge kişisi lider olarak kabul edilir²⁹⁴.

Asabiyet, bir arada tutan güç olarak, toplumun bir lideri oluştuğu takdirde riyasete, ardından devletleşme sürecinde ise yerini siyasi iktidara bırakacaktır. Riyaset, kabile şeklindeki küçük toplumların bir reis etrafında örgütlendiği, bireyselliğin ön planda olmadığı bir süreci ifade etmektedir. Riyasetten sonra gelen mülk evresinde ise, artık toplum bedevilikten hadariliğe geçmiş, küçük bir kabile olmaktan çıkarak bir devlet oluşturmuştur²⁹⁵.

2. Siyasi İktidar ve Siyaset Türleri

²⁹² LACOSTE, s. 117, 126, 128.

²⁹³ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 365.

²⁹⁴ FINDIKOĞLU, s. 148.

²⁹⁵ ÇİLİNGİR, , s. 115, 117; HASSAN, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, s. 206-207; ÖKTEM; TÜRKBAĞ s. 346.

İbni Haldun, devlet ve siyasi iktidarın ortaya çıkışının temelini bedevi toplumlara ve onların saldırgan hayat biçimlerine bağlamaktadır. Siyasi iktidar, saldırganlık neticesinde yaşanan çatışmalardan galip gelen tarafça elde edilecektir. Başka bir deyişle siyasi iktidarın meydana gelmesi toplumda yaşanan gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. Göçebe hayat süren toplumlarda da iktidar mevcuttur. Ancak söz konusu iktidar devletlerdeki kadar belirgin, olmamakla birlikte basit bir örgütlenme biçimi şeklinde kendini göstermektedir. Yerleşik hayatta karşımıza çıkmaya başlayan devlet örgütlemesi çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir²⁹⁶.

İbni Haldun ile Machiavelli'nin fikirleri sık sık karşılaştırılmaktadır²⁹⁷. Machiavelli, siyasetin toplumun yararına olmaktan ziyade çıkar ve güç ilişkilerinin odak noktası haline gelen bir kurum olduğunu savunmaktadır. Uygun'a göre bu konudaki fikirleri bir noktaya kadar İbni Haldun ile benzerlik göstermektedir²⁹⁸.

İbni Haldun'a göre insanlar varlıklarını sürdürebilmek için bir arada yaşamaya muhtaçtırlar. Fakat bu birlikte yaşamda da ortaya çıkacak güvenlik sorunu için bir iktidar, otoritenin varlığı şarttır. Aksi takdirde insanlar birbirlerinin mülklerine zarar verebilir veya ellerinden almak isteyebilir²⁹⁹.

Bir toplumun dağılması iktidarın topluma karşı davranışının bir sonucudur. Zira, topluma zulmeden bir otorite bir müddet sonra ortadan kalkacaktır. Burada zulüm çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. İnsanların mülk ve malvarlıklarını azaltacak bir takım uygulamalar o topluma zulüm niteliğindedir. Çünkü mülk sahibi olmak bireyler için çalışıp çabalamayı gerektirmektedir. Ancak örneğin ağır vergiler sonucu insanların sahip oldukları malvarlıklarından bekledikleri verimi elde etmelerinin önüne geçmek onların bir süre sonra çalışma isteklerinin ortadan kalkmasına neden olacaktır³⁰⁰. Yine bireylere yüklenen angarya ve ağır çalışma koşulları da zulüm

²⁹⁶ UYGUN, **Devlet Teorisi**, s. 169.

²⁹⁷ Machiavelli 1469-1527 tarihleri arasında yaşamıştır. İbn Haldun'un 1332-1406 yılları arasında yaşadığını göz önünde bulunduracak olursak Machiavelli'nin İbn Haldun'un görüşlerinden etkilenmiş olacağını kabul etmek gerekecektir.

²⁹⁸ UYGUN, **Devlet Teorisi**, s. 164.

²⁹⁹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 417.

³⁰⁰ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 549.

olarak değerlendirilebilecektir. Çünkü çalışmak ve çalışma sonucu elde edilen kazanç, kar arasında bir uyum olması gerekmektedir. Aksi takdirde insanların çalışmak için sahip olacakları motivasyon ellerinden alınmış olur³⁰¹. İbni Haldun'a göre “Devlet ve hanedanlık asabiyetin ulaşmak istediği bir gayedir. Hadaret de bedeviliğin ulaşmak istediği bir gayedir.”³⁰²

İbn Haldun yöneticilerin soylu olmaları gerektiğini savunur. İbni Haldun'un kastettiği anlamıyla soyluluk kan bağı ile nesilden nesle geçen bir özellik olmayıp kişinin kendi bünyesinde barındırdığı karakteristik özelliklerini bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır³⁰³.

İbn Haldun'a göre bir toplumun idare edilebilmesi için iktidar olma görevini üstlenecek bir azınlığın bulunması zorunluluk arz etmektedir. Söz konusu iktidar eğer ki toplumun iyiliği faydası için görevler üstleniyor ise iyi bir yönetimdir. Fakat eğer söz konusu iktidar toplumun zararına hareket ediyor, insanlara zulmediyor, ağır vergiler yüklüyor ise bu durumda kötü bir otorite söz konusudur ve bu otorite toplum açısından son derece sakıncalıdır. Öyle ki toplumun yavaş yavaş zarar görmesine neden olmaktadır³⁰⁴.

Devlet kurulduktan sonra kısa bir süre daha, asabiyetin sağladığı güçten faydalanır. Fakat bir süre sonra iktidar sahibi kendisinin tek otorite olmasını isteyeceği için yavaş yavaş çevresindekileri uzaklaştırarak yerlerine yabancı, paralı askerler koyar. Bununla birlikte soy dayanışmasının yerini ideolojik dayanışma almış olmaktadır³⁰⁵.

Mülk basit bir şekilde “hükümdarlık” olarak tanımlanabilmektedir. Hassan'a göre İbni Haldun'un Mukaddime'de bahsettiği mülk evrensel bir siyasi örgütlenme

³⁰¹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 552.

³⁰² İBN HALDUN, **Mukaddime II**, s. 669.

³⁰³ ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 348.

³⁰⁴ GÖZE, , s. 102.

³⁰⁵ UYGUN, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, s. 49.

biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle egemenlikle ortaya çıkan örgütlenme biçimi mülk olarak ifade edilmiştir³⁰⁶.

İbni Haldun her topluluğun bir iktidara muhtaç olduğunu altını çizmektedir. Söz konusu iktidar sahibi çeşitli şekillerde otoritesini gerçekleştirmektedir. İbni Haldun'a göre akli siyaset, medeni siyaset ve dini siyaset olmak üzere üç tür siyaset bulunmaktadır³⁰⁷.

a. Akli Siyaset

Siyasi otoritenin uygulayacağı kanunların akıl yoluyla ortaya konulmasına akli siyaset denilmektedir. Akli siyasetin iki türü bulunmaktadır. İlkinde devleti topluma fayda sağlayacak bir takım kurallar çerçevesinde hareket etmektedir. Bu devlet yapılanması topluma yararlı, iyi olacak şekilde örgütlenmişken ikinci tür akli siyasette ise, kural ve kanunların toplumun değil de iktidarın menfaatlerini gözettiğini söylemek mümkündür. Söz konusu siyaset türünde iktidarın kendi çıkarlarını muhafaza etmek ve toplumun itaatini kazanmak için iyi ve faydacı bir yaklaşımdan ziyade kötü, zorba bir yaklaşım sergilediğini ifade etmek mümkündür³⁰⁸.

Topçuoğlu'na göre, İbni Haldun monarşiyi normal bir idare şekli olarak kabul etmekle birlikte meşrutiyet ve devletin fonksiyonları gibi hususlara da önem vermiştir. İbni Haldun akli siyaseti iyi ve kötü olarak ikiye ayırarak, halkın çıkarları doğrultusunda oluşturulan bir siyasetin çok daha erdemli olduğunu vurgusunu yapmıştır. İbni Haldun'a göre, otoritenin sağlanması her türlü meşru ve gayri meşru yollara başvurulmasını değil, halkın iyi yönetilerek, refah ve huzurunun gözetilmesini gerektirmektedir³⁰⁹.

b. Medeni Siyaset

³⁰⁶ HASSAN, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, s. 246.

³⁰⁷ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 571; TOPÇUOĞLU, s. 340; GÜRKAN, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, s. 79.

³⁰⁸ TOPÇUOĞLU, s. 340.

³⁰⁹ TOPÇUOĞLU, s. 342-343.

Medeni siyaset bazı filozoflarca ideal siyaset olarak da isimlendirilmektedir. Bu siyaset türünde toplumun her bir bireyi iktidarın yönetimi veyahut da cebri olmaksızın kendi kendilerini yönetebilecek erdem ve ahlaka sahiptirler. Söz konusu ideal siyaset türünde her hangi bir iktidara ihtiyaç duyulmayacaktır³¹⁰.

“Medeni siyaset” gerçekleşmesi çok olası olmayan bir siyaset türünü ifade etmektedir. Medeni siyasete göre toplumun her bir bireyi gereken erdem ve fazilete sahiptir ki toplumu yönetecek bir sınıfa ihtiyaç duyulmayacaktır³¹¹.

c. Dini Siyaset

Dini siyaset, devlet tarafından uygulanmakta olan kural ve kanunların, dini kaynaklara dayandırıldığı siyaset türüdür.³¹² “Dini siyaset” hem toplumun tabi olacağı kuralların hem de devletin yönetimde uygulayacağı kuralları dini temelli olduğu siyaset biçimidir³¹³.

3. Devletlerin Ömrü

İbni Haldun’a göre insanlar gibi devletlerin de ömürleri vardır. Devletlerde, doğar, büyür ve ölürler. Bazı istisnalar dışında devletlerin ortalama ömrü üç nesil kadardır. İbni Haldun üç nesli hesaplarken bir kimsenin büyüme ve gelişme döneminin tamamlandığı, ortalama ömrünü göz önünde bulundurmaktadır. Buradan hareketle bir insanın ortalama ömrünü 40 yıl olarak elen alan İbni Haldun, devletlerin ortalama 120 yıllık bir ömrü olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Söz konusu üç neslin ilki, zorlu hayat şartları ve mücadelelerle yaşamıştır. İkinci nesil, bedevilikten hadariliğe geçerek, mülke ve refaha ermiş nesildir. Üçüncü nesil ise bedeviliğe dair hayatlarında hiçbir iz bulunmayan, mücadele ruhunu ve asabiyetini kaybetmiş son

³¹⁰ TOPÇUOĞLU, s. 340.

³¹¹ GÜRKAN, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, s. 79.

³¹² TOPÇUOĞLU, s. 340.

³¹³ GÜRKAN, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, s. 79.

nesildir. İbni Haldun'a göre refahın getirdiği tembelliğe kapılan bu yeni nesil devletin sonunu hazırlamaktadır³¹⁴.

Uygun, İbni Haldun'un bahsettiği devletin geçirdiği evreleri beş aşamalı olarak sınıflandırmaktadır. Bunlar; kuruluş dönemi, egemenliğin kişiselleşmesi dönemi, refah ve büyüme dönemi, duraklama dönemi ve yıkılış dönemidir³¹⁵.

İbni Haldun devletlerin ömrünün yüz yirmi yıldan ibaret olduğunu belirtmekte ancak söz konusu sürenin nasıl aşılabileceği hakkında herhangi bir çözüm önerisi sunmamaktadır. İbni Haldun'un devletin üçüncü kuşaktan sonra tıklacağı hakkında ortaya attığı görüş ile ilgili bazı eleştiriler söz konusudur. Eleştiriler ilk olarak İbni Haldun'un toplumu ve devleti açıklamak adına organizmacı (biyolojik) bir model kullanmış olması, ikinci olarak fatalist (kaderci) yaklaşımı ve son olarak pesimist (karamsar) bakış açısı kullanmış olduğuna yöneliktir.

Organizmacı görüşün eleştirilerine yer vermeden önce kısaca organizmin ne olduğunu açıklamakta fayda olacaktır. Organizme göre, nasıl ki vücudumuzu yöneten organların belirli görevleri varsa toplumun da tıpkı insan gibi bir takım organlara, sınıflara ayrılması doğaldır. Her bir sınıfın ayrı ve belirli bir görevi bulunmaktadır. Söz konusu görevler o sınıflara doğuştan itibaren özgülenmiştir. Bu anlamda insandaki beyne karşılık olarak toplumda bir iktidar sınıfı söz konusudur. İktidarın sahip olduğu yöneticilik toplumun en önemli görevidir. İbni Haldun'un fikirlerinin organizmacı görüşlerle örtüştüğünün savunulması doğru olmayacaktır. En başta İbni Haldun'a göre toplumun ve devletin oluşumu belli biyolojik yasalara göre değil, insanoğlunun iradesi ile belirli sosyal ve siyasi yasalar çerçevesinde oluşmuştur. Bunun dışında, iktidarın belirli bir kesimin elinde olması İbni Haldun'un açıklamalarına göre asabiyetle ilgili bir husustur. Yoksa organizmacı görüşün söylediği gib belirli bir kesime özgülenmiş doğuştan gelen bir meziyet değildir. Yine İbni Haldun'un açıkladığı, devletlerin insanlar gibi belirli bir ömrünün olması hususu

³¹⁴ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 393 ;ÇİLİNGİR, , s. 117; ÖKTEM; TÜRKBAĞ, s. 348.

³¹⁵ UYGUN, **Devlet Teorisi**, s. 170-171.

da, tamamiyle bir genellemeden ibaret olup istisnai durumların söz konusu olabileceği İbni Haldun tarafından ifade edilmiştir³¹⁶.

İbni Haldun'un toplumların yaşamına etki eden bir takım unsurlar sonucu belirli hukuk sistemlerine veya yaşam standartlarına sahip oldukları tespitini kadercilikten ziyade determinizm ile açıklamak mümkündür. Determinizmde belirli etkenlerin belirli sonuçları doğurduğu kabul edilmektedir. Söz konusu sonuçları değiştirmek için etkenlerin de ortadan kalkması gerekmektedir. Fakat Kadercilikte söz konusu etkenler önceden tahmin edilemeyeceğinden sonuçları değiştirmek mümkün olmayacaktır³¹⁷.

İbni Haldun'un devletlerin ömürlerinin 120 yılda ibaret olduğu tesbiti olumlu bir tesbit olarak kabul edilemeyeceğinden İbni Haldun bu görüşüyle başta pesimist (kötümser) bir imaj çizmektedir. Fakat Uygun'a göre, bu doğru değildir. İbni Haldun'un yaşadığı dönemde devletlerde iktidar çoğunlukla belli bir hanedana özgülenmekte ve dördüncü nesille birlikte iktidar bozularak başka bir devletin egemenliğine tabi olunmaktadır. Buradan günümüz devletlerine geçiş yapacak olursak günümüz devletlerinde iktidarın çoğu zaman seçimle başa gelmesi ve belli bir azınlığa özgülenmemiş olması dolayısıyla söz konusu dördüncü nesil durumu da mümkün olamayacaktır. Buradan da anlaşılacağı gibi İbni Haldun'un bakış açısı pessimist değil aksine oldukça iyimser ve gerçekçidir³¹⁸.

İbni Haldun devletin beş hal ve tavrından bahsetmektedir. Birinci tavrı: zafer, galibiyet ve istila dönemidir. Devlet bu halinde milletiyle bir bütün olarak hareket eder, asabiyet güçlü şekilde kendini belli eder. İkinci tavrı ise istibdat ve intibat dönemidir. Bu dönemde, iktidar sahibi toplumu yönetebilmek için gerekirse zor kullanmakta ve kendisini toplumdaki ayrı bir noktada muhafaza etmektedir. Üçüncü tavrı olan dinlenme ve rahatlık dönemidir. Bu dönemde belli bir refah seviyesine ulaşmış servet ve üne kavuşmuş bir devletle karşılaşmaktayız. Dördüncü tavrı ise kanaat ve barış dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde iktidar sahipleri

³¹⁶ UYGUN, , **Devlet Teorisi**, , s. 173-175.

³¹⁷ UYGUN, , **Devlet Teorisi**, s. 177.

³¹⁸ UYGUN, **Devlet Teorisi**, s. 180-183.

yalnızca kendisinden önceki iktidarları taklit etmekle yetinmektedir. Beşinci ve son tavrı ise israf dönemidir³¹⁹.

İbni Haldun “ *Hanedanlığın ihtiyarlaması tabii olunca, tıpkı canlıların mizacında ve bünyesinde görülen ihtiyarlık hadisesi gibi, o ihtiyarlığın husulü de tabii şeylerin meydana gelmesi mesabesinde olur. İhtiyarlık, tedavisi veya ortadan kalkması mümkün olmayan müzmin hastalıklardandır. Çünkü tabii bir şey ve tabii olan şeyler değişmezler.*”³²⁰ Sözlerinden de anlaşılacağı üzere devletin sona ermesi hususunda İbni Haldun’un bakışı pesimist olmaktan ziyade gerçekçidir.

İbni Haldun’a göre yıkılmak üzere olan bir devlet iki şekilde yeni bir devlete dönüşmektedir. İlki söz konusu devletin merkeze uzak bölgelerinde yerleşmiş güçlü kimseler zayıflayan devleti kendi otoritelerine tabi kılmaktadırlar. İkinci olarak da başka bir devlet söz konusu devleti ele geçirmektedir³²¹.

Devletin varlığı otoriteyi zorunlu kılmakta fakat bu otoritenin nasıl hareket ettiği, toplumun geleceği ve sıhhati açısından oldukça önemlidir. Örneğin iktidar sahipleri iktidarın getirdiği sorumluluk ve nimetleri toplum ile birlikte kullanma yoluna gittiği takdirde toplumun da desteğini alarak ülkeyi çok daha yaşanır bir yer haline getirebilirler. Fakat eğer ki iktidarı ele geçiren kimse toplumun değil de kendi çıkarlarının peşine düşerse toplumu da kendi çıkarlarına hizmet etmek amacıyla kullanmaya başlayacaktır. Bu durumda toplum devlet için canla başla hareket etmekten uzaklaşmaya, tembelleşmeye, köleşmeye doğru evrilecektir. Bu süreçte yalnızca hayatlarını sürdürmek amacını güden bir toplum ve bu toplumun yavaş yavaş benliğini, onurunu kaybetmeye başladığına tanık oluruz. Böyle bir durumda da devletin artık ömrünü tamamlamaya başladığını ifade etmek gerekecektir. Devlet yıkılmaya doğru ilerlerken kendisini destekleyenlerden oluşan bir gruba maddi çıkarlar sağlama yolunu seçecektir ki bu durum devletin olumsuz politikaları sebebiyle kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır³²².

³¹⁹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 400-401.

³²⁰ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s. 357.

³²¹ İBN HALDUN, **Mukaddime I**, s.565.

³²² GÖZE, s. 104.

SONUÇ

Çalışmamızın konusu itibariyle bu kadar eski bir döneme ait fikirlerin incelenmesi, buna rağmen günümüze dair pek çok konu ve soruna ilişkin bir takım hususları içerdiğinin tespit edilmesi, oldukça şaşırtıcıdır. İbni Haldun'un görüşlerinin tanınıp yaygınlaşması Sosyoloji'nin kurulması kadar yakın bir zamana denk düşmektedir. Bu anlamda aslında kendisinin değeri ve kıymeti geç ortaya çıkmış bir düşünür olduğunu söyleyebiliriz.

İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisine sunduğu katkıları ortaya koymaya çalıştığımız bu tezimizde, elimizdeki en önemli kaynak şüphesiz ki İbni Haldun'un Mukaddime adlı eseri idi. İbni Haldun kitabında, yaşadığı dönem olan 14. yüzyıl için oldukça modern, objektif, bilimsel görüşler ortaya koymuştur. İbni Haldun'un söz konusu eserinde görüşlerini belirtirken, kullandığı üslup ve kendini ifade ediş şeklinden, cesur ve güvenilir bir tablo çizdiğini belirtmekte fayda olacaktır.

İbni Haldun'un Hukuk Sosyolojisine sunduğu en önemli, en büyük katkı şüphesiz ki "Umran İlmi"ni ortaya koymasıdır. Mukaddime'de yemin ederek ilk kez kendisinin ortaya çıkardığını iddia ettiği Umran İlmi ile ulaşmaya çalıştığı asıl gaye Tarih ilmini bir takım hurafe ve gerçek dışılıklardan kurtarmaktır. İbni Haldun'un attığı bu büyük adım dünyada gereken yankıyı bulamamış olacak ki Sosyoloji İlminin hayat buluşu dört yüz yıl sonraya tekabül etmiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. İlk olarak İbni Haldun'un ortaya attığı ilim dalı yaşadığı dönem için çok ileride bir fikirdi. Bunun dışında İbni Haldun ortaya koyduğu Umran İlmi'ni yaymak veya geliştirmek adına gereken çabayı gösterememiştir. Bu durumda söz konusu ifadenin yalnızca kağıtta kalmasına neden olmuştur. Aslında bir tarih kitabı olarak kaleme aldığı El-İber'e giriş oluşturması amacıyla hazırladığı Mukaddime adlı eserinde, pek çok farklı alana dair görüşlerini bildirmiş olan İbni Haldun'un; Umran İlmine dair sözleri diğer görüşlerinin gölgesinde kalmıştır, Fakat bütün bu olumsuzluklara rağmen günümüzde pek çok alanda hakkında çalışmalar yapılan İbni Haldun, Sosyoloji'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Topçuoğlu'nun ifade ettiği³²³ anlamda Hukuk bilimi için Hukuk Sosyolojisine duyulan ihtiyacın benzerini, İbni Haldun da, yaşadığı dönemde Tarih bilimi için hissetmiş ve tarihin doğru yöntemler kullanılarak gerçek şekilde aktarılması için Umran İlmine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Günümüz itibariyle bakacak olursak; doğru tarihi bilgilere sahip olmak, geçmiş toplumları tüm gerçeklikleriyle kavramamıza onların deneyimlerini kendimize katabilmemize yardımcı olacaktır. Bu sayede çok fazla yanlış yola sapmadan en doğru ve geçerli hukuk kurallarını oluşturmamız mümkün olacaktır. Bu bakımdan da tarihin doğru olarak bilinebilmesi hem Hukuk hem de Hukuk Sosyolojisi bakımından oldukça kıymetlidir.

Umran İlminde sonra İbni Haldun'un ortaya attığı en önemli ve ilgi çekici görüş, şüphesi ki asabiyet kavramıdır. Asabiyetin farklı toplum türlerinde farklı şekilde ortaya çıktığını savunan İbni Haldun'a göre asabiyet öyle güçlü bir duygudur ki onunla büyük devletler kurulur veya yıkılır. İbni Haldun, toplumu yaşam tarzlarına göre iki gruba ayırmıştır. Buna göre, bedevi toplumlar, göçebe yaşam tarzını benimsemiş nesep asabiyetinin etkili olduğu ilkel³²⁴ topluluklardır. Bedevi toplumlar çoğunlukla riyaset adı verilen bir otoriteye tabidirler. Burada otoriteyi elinde bulunduran kişi toplumdaki en güçlü desteği alan kimsedir. Hadari toplumlar ise, yerleşik hayata geçmiş, belli bir refah seviyesine ulaşmış toplumlardır. Hadari toplumlar genel itibariyle bir devletin egemenliğindedirler. Hadari toplumlarda karşımıza sebep asabiyeti çıkmaktadır. Bu asabiyet türü nesep asabiyetinden farklı olarak kan bağına ihtiyaç göstermemektedir.

İbni Haldun'un açıklaması cesaret gerektiren görüşlerinden biri olarak, devletlerin ömürlerinin üç nesilden ibaret olduğunu savunmasını gösterebiliriz. Eseri Mukaddime'yi dönemin sultanına sunduğunu bildiğimiz İbn Haldun'un bu denli iddialı bir görüşü savunmuş olması oldukça dikkate değerdir. İbn Haldun'un devletlerin ömrünün üç nesle tekabül eden 120 yıllık bir süre ile sınırlaması olduğu gibi kabul edebileceğimiz bir görüş değildir elbette. Fakat İbni Haldun'un yaşadığı dönemin koşullarını ele alacak olursak aslında çok da yanlış bir tespit olmadığını kabul etmek gerekecektir. Kaldı ki İbni Haldun, kendisi de bu durumun istisnalarının

³²³ TOPÇUOĞLU, s. 91

³²⁴ Burada geçen ilkel ifadesi önce gelen anlamında kullanılmaktadır.

olabileceğini kabul etmiştir. Şöyle ki o dönemde Arap coğrafyasında kurulan devletler kurucularının iktidarına tabi olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Ülke yönetimi belli bir aileye özgülenmiş bulunduğu için ülkenin kaderi de söz konusu ailenin istikrarına bağlı olmaktadır. İşte İbni Haldun'un fikirleri tam da bu noktaya işaret etmekte ve her ne kadar ülkenin kurucusu olan kişi pek çok olumlu özellikle donatılmış olsa dahi kendisinden sonra gelecek nesillerin aynı meziyetlerle yetişip yetişemeyeceği bir muammadır. Bununla beraber İbni Haldun'a göre söz konusu neslin ortaya çıkması belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleşecektir.

İbn Haldun, siyasi iktidarın, toplumun çıkarlarına ters düşecek eylemlerden kaçınması gerektiğini, toplumun refahını korumak gayreti içinde olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre; angarya, ağır vergiler veya düşük ücret verilmesi gibi uygulamalar toplumdaki desteğin azalmasına ve neticede devletin yıkılmasına neden olacaktır. Günümüzde Arap Baharı ile birlikte pek çok ülkede yaşanan rejim ve iktidar değişiklikleri de İbni Haldun'un söz konusu fikirlerinin bu anlamda halen güncelliğini koruduğunun kanıtı gibidir.

İbni Haldun fikir ve düşünce bakımından akılcı, ılımlı ve pozitif bir kişilik olarak kabul edilebilir. Belki de bu sebepten ötürü günümüzde onun fikirleri pek çok düşünürün fikirleriyle kıyaslanmakta ve hala yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Onun yaşadığı döneme göre en büyük farklılık arz eden yönü, olayları mantık süzgecinden geçirerek mümkün olduğu kadar rasyonel bir tarz benimsemesidir. İbn Haldun'un söz konusu meziyetleri, günümüzde her Sosyologun ve Hukuk Sosyologunun sahip olması gereken özelliklerdir. Toplumu iyi analiz ederek hukuk kurallarının topluma uygun olup olmadığının tespiti ancak güçlü bir bakış açısı ve objektif bir yaklaşımı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- ARSAL, Sadri Maksudi, Hukuk İlmi ve Sosyoloji, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 1943, C.1, S. 1, s. 20-34.
- BAĞLI, Mazhar, **Haldun'un Gölgesi**, Profil yayıncılık, Ekim 2013, İstanbul.
- BAL, Hüseyin, **Hukuk Sosyolojisi**, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014.
- BALI, Ali Şafak, **Hukuk Tanım, Kavram, İşlev ve Nitelik Sorunları**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- BARTHOLD, Wilhelm, **İslam Medeniyet Tarihi**, Mehmet Fuad Köprülü Külliyyatı 2, Alfa Basım Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti. İstanbul 2014.
- CABBAR, Ahmet, **İbn Haldun'un Hayatında ve Eserlerinde Rasyonel Bilimler, Bilim ve Ütopya**, S. 57, Mart 1999.
- CAN, Cahit, **Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- CANATAN, Kadir, **İslam Sosyolojisi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005.
- CANATAN, Kadir, **İbn Haldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi**, Açılım Kitap, İstanbul, 2013.
- ÇİLİNGİR, Lokman, **Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset**, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- DOĞAN, Özlem, **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2001.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü, **İbn Haldun'un Devlet Görüşü**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 6, Y. 1993, s. 157-179.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, **İbni Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesiri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 5 (1939), s. 138-155.
- GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji**, Haz. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2008.

GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel bir Giriş**, Çev. Ülgen Yıldız

Battal, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.

GÖKÇEBAY, Özcan, Bir Müslüman Toplumbilimci: İbn Haldun, **Diyanet Avrupa Dergisi**, Kasım 2004.

GÖRGÜN, Tahsin, İbn Haldun'un Toplum Metafiziğinin Güncelliği ve Günümüzde Toplum Araştırmaları Açısından Önemi, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed: Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 325-368.

GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayıncılık, İstanbul 2011.

GÖZLER, Kemal, **Hukuka Giriş**, Ekin Basın, Yayın, Dağıtım, 10. Baskı, Bursa, 2013.

GURVITCH, Georges, **Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri**, Çev. Hamide Topçuoğlu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 1949, C. 6, S. 2-4, s. 222-245.

GÜRKAN, Ülker, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Yedinci Baskı, Ankara 2013.

GÜRKAN, Ülker, Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1967-24-01-04/AUHF-1967-24-01-04-Gurkan.pdf>, Erişim tarihi: 29.11.2014, saat: 13:49.

HİRŞ, Ernest, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri**, GDU: Selçuk Baran (Veziroğlu), Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2001.

HASSAN, Ümit, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011.

HOBBS, Thomas, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, İstanbul, 2013.

İŞIKTAÇ, Yasemin; KOLOŞ, Umut, **Hukuk Sosyolojisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

İBN Haldun, **Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar**, Çev. Vecdi Akyüz, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011.

İBN HALDUN, **Mukaddime I**, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İBN HALDUN, **Mukaddime II**, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.

HASSAN, Ümit, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011

HASSAN, Ümit, İbn Haldun Mukaddimesi Metninin Yaygınlık Kazanması Üzerine Notlar, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 28, S.3, Y. 1973, s.111-126.

KARACA, Çağlar, **İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden bir düşünce Etkinliği Olarak Tarih**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011

KAYAPINAR, Akif, İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni bir Açılım, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul , 2009, s. 121-160.

KORKUSUZ, Mehmet Hişyar, **Mukaddime'den Muahhire'ye**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

KORKUT, Şenol, İbn Haldun'un "es-Siyasetü'l-Medeniyye" Teorisinin Eleştirisi, **İbn Haldun güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 161-192.

KOZAK, İbrahim Eol, **İnsan-Toplum-İktisat**, Değişim Yayınları, İstanbul, 1999.

LACOSTE, Yves, **İbn Haldun Tarih biliminin Doğuşu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

MONTEIL, Vincent, **Önsöz**, Çev: Sevim

Belli, http://www.soluyayinlari.com/pdf/M1_monteil.pdf, s. 25-50.

MONTESQUIEU, **Kanunların Ruhu Üzerine**, Çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul.

ÖKTEM, Niyazi; TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi, **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, Der Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖZCAN, Mehmet Tevfik, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012.

REHBINDER, Manfred, **Hukuk Sosyolojisi**, Çev. İlyas Doğan, Hilal Kafkas, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015.

ROSENTHAL, Franz, **Introductory Material**, The Muqaddimah, https://asadullahali.files.wordpress.com/2012/10/ibn_khaldun-al_muqaddimah.pdf

Erişim Tarihi: 14.9.2015, Saat:14.30.

SATİ EL-HUSRİ, **İbn Haldun Üzerine Araştırmalar**, Çev:Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

SAY, Seyfi, **Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014.

SAY, Seyfi, **İbn Haldûn'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı**, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2011.

SWINGEWOOD, Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Agora kitaplığı, İstanbul 2009.

ŞENTÜRK, Recep, Medeniyetler Sosyolojisi: Neden Çok Medeniyetli bir Dünya Düzeni için Yeniden İbn Haldun?, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 227-268.

SOYLU, Mehtap, **İbn Haldun'da Sosyolojik Düşünce**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, Bazı İslam Bilginlerinin Toplum Görüşleri, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12, S. 1, Y. 1964, s. 75-81.

TIMASHEFF, Nicholas S., **An Introduction to the Sociology of Law**, , Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), U.S.A., 2009, s. 23.

TOMAR, Cengiz, Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Y. Y. 2016, s. 1-26.

TOPÇUOĞLU, Hamide, **Hukuk Sosyolojisi (Sosyoloji Açısından Hukuk)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 174, Üçüncü Baskı, Cezaevi Matbaası, İstanbul, 1969.

TREVINO, A. Javier, **The Sociology of Law Classical and Contemporary perspectives**, Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.), U.S.A., 2010.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.569df90e768102.45313897, Erişim tarihi: 19.10.2015, saat: 14:00.

ULUDAĞ, Süleyman, Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime, **Mukaddime**, Dergâh Yayınları, Haziran 2013, İstanbul.

UYGUN, Oktay, **İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, Oniki Levha Yayıncılık,
https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=19S25_Mo2PEC&oi=fnd&pg=PR3&dq=oktay+uygun+ibn+haldun&ots=4v5FhBuUey&sig=Rvvp8poZV5c79JzdscR7IkWV2Tw&redir_esc=y#v=onepage&q=oktay%20uygun%20ibn%20haldun&f=false, Erişim Tarihi: 12.11.2015, saat: 10:00.

UYGUN, Oktay, **Devlet Teorisi**, Oniki Levha Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 2014.

ÜLGER, İbrahim, **İbni Haldun Işığın Kaynağı Doğu-4**, Berfin Yayınları, İstanbul 2004.

WAGNER, Peter, **Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

YASLIÇİMEN, Faruk; SUNAR, Lütfi, Sosyal Bilimlerde bir Yenilenme İmkânı
Olarak İbn Haldun, **İbn Haldun Güncel Okumalar**, Ed. Recep Şentürk, İz
Yayıncılık, İstanbul 2009, 287-324.

YÜKSEL, Mehmet, **Hukuk sosyolojisi Yazıları**, Siyasal kitabevi, Ankara, 2011.